

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Rudolf Dvořák

Josef Šusta a učebnice světových dějin

Josef Šusta and textbooks of world history

Praha 2011

Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26.7. 2011

Rudolf Dvořák

ABSTRAKT

Klíčová slova: Josef Šusta, učebnice, světové dějiny, historické myšlení

Bakalářská práce zkoumá srovnávací metodou proměnu textu středoškolské učebnice světových dějin autorů Josefa Šusty a Jaroslava Bidla. Součástí tématu je také osobnost a historické myšlení Josefa Šusty.

V první kapitole se zabývám působením učebnice a hodnocením kvality textu. Důležitou součástí je srovnání učebnice s jinými středoškolskými učebnicemi té doby. Důraz je kladen především na syntetickou schopnost výkladu.

Cílem druhé kapitoly je analýza změn, kterými text učebnice prošel. Učebnice je zde zkoumána jako pramen, který charakterizuje výuku tří odlišných státních systémů. Tento fakt umožňuje poznat důležitost historických událostí, které učebnice obsahovala.

Třetí kapitola zkoumá syntetické umění výkladu a historické myšlení Josefa Šusty. Historik je zde představen jako osobnost, která kultivovala historické vědomí národa. Šustův hlavní přínos je v jeho představě dějinného vývoje a vnímání historické tradice. Důležitou částí je také historikův názor na popularizaci vědy. Šustovo historické myšlení je dokladem intenzivního zájmu o kulturní historii a filozofii dějin.

Abstract

Key words: Josef Šusta, textbook, world history, historical thinking

This bachelor thesis investigates changes in text of textbooks by Josef Šusta and Jaroslav Bidlo. I use a comparative method to analyse changes in the textbooks for grammar schools. An important part of the theme is a personality and historical thinking of Josef Šusta.

In the first chapter I am interested in influence of the textbooks. I deal with quality of the text also. A specific part is a comparison with other textbooks for grammar schools of the time. I place special emphasis on ability of synthesis.

An aim of the second chapter is to analyse changes that were found in the textbooks. I investigate the textbook as a source that describes an education of three different state systems. This fact makes possible to know an importance of historical events that were contained in the books.

The third chapter deals with an art of synthesis and historical thinking of Josef Šusta. The historian is presented as a personality who cultivated a historical consciousness of the nation. Šusta's main contribution is in his idea of historical development and perceiving of historical tradition. A very important part is also the historian's view of popularizing of the science. Šusta's historical thinking represents an intensive interest in cultural history and philosophy of history.

Obsah

Úvod.....	6
1. Všeobecný dějepis Bidlo-Šusta.....	7
2. Učebnice tří státních systémů.....	14
2.1. Učebnice z let 1912 a 1921.....	14
2.2. Učebnice z let 1913 a 1921.....	17
2.3. Učebnice z let 1938 a 1947.....	21
2.4. Školní dějepis po druhé světové válce.....	25
3. Josef Šusta jako učitel.....	27
3.1. Šusta a dějinné perspektivy.....	29
3.2. Josef Šusta a historický expresionismus.....	34
3.3. O významu historikovy práce.....	37
Závěr.....	41
Seznam literatury a pramenů.....	42

Úvod

Josef Šusta (1874 – 1945), profesor všeobecných dějin na Filozofické fakultě Karlovy univerzity, si získal v uplynulých letech zaslouženou pozornost mnoha badatelů. Je připomínán jako historik evropské úrovně a významná kulturní osobnost první poloviny 20. století.

Historikův vědecký i lidský odkaz upoutal pozornost hlavně od doby devadesátých let minulého století. Během let tak byly realizovány mnohé cenné příspěvky, které umožňují dnešnímu čtenáři seznámit se s touto mimořádnou osobností. Z badatelů bych jmenoval zejména práce Josefa Blümla, Jiřího Lacha, Jiřího Štaifa, Zdeňka Beneše, Kateřiny Bláhové aj.

Je patrné, že kromě Šustova osobního života poutá pozornost jeho spisovatelské umění, poté vybrané práce, které patří již neodmyslitelně k historiografii a nakonec historikův obecně kulturní rozhled.

Mým úmyslem je zde přispět pohledem na Šustův vliv ve středoškolském prostředí, který prokázaly jeho po dlouhou dobu působící učebnice. Podobně jako učebnice Pekařova, byly i ty, na jejichž vzniku se Šusta podílel, významnou součástí výuky na středních školách první poloviny 20. století. Kromě didaktických textů byl Josef Šusta autorem dalších popularizačních prací a syntéz, které významně doplňují a objasňují celkový význam jeho učebnic. Skrývá se v nich nejen dobře vylíčený přehled historických událostí, ale i důležité postřehy, které Šusta ve své době považoval za aktualizací prvek.

Skutečnost, že i mým úkolem se stalo připomenutí další stránky osobnosti Josefa Šusty, mi umožňuje poděkovat vedoucímu mé práce, profesoru Dr. Zdeňku Benešovi, který mi poskytl příležitost se tímto tématem blíže zabývat.

1. Všeobecný dějepis Bidlo-Šusta

V první kapitole se pokusím přiblížit učebnice pro období středního a nového věku na základě seznámení se s učebními osnovami a srovnání s jinými učebnicemi té doby. Jde mi o představení tohoto didaktického textu univerzitních profesorů Josefa Šusty a Jaroslava Bidla,¹ které doprovázím popisem dobových kritik i ohlasů, které vznikly v době působení těchto učebnic na českých gymnáziích.

Je zřejmé, že učebnice dějepisu patří mezi opomíjené a nepříliš vážené druhy historické literatury. Věřím, že si to nezaslouží. Patří totiž k nejrozšířenějším typům historické literatury a to jak svými náklady a často i počtem vydání, tak i dobou, po níž působí ve veřejné sféře a ovlivňuje tvorbu a podobu historického vědomí dané společnosti.² Příkladem učebnice, která ovlivňovala učitele a studenty velmi dlouhou dobu, je i práce prof. Josefa Šusty a jeho kolegů.³

Didaktiku dějepisu, kam také patří výzkum učebnic, bychom mohli charakterizovat jako vědu, „která zkoumá výchovně vzdělávací dimenzi historiografie“.⁴ Vymezit fenomén, jakým didaktika dějepisu je, by ale bylo širší: „...Osciluje mezi historickou vědou, řadou jiných vědních disciplín, především pedagogikou a psychologii a společností jako celkem (sociologický rozměr školního vzdělávání), popřípadě jejími jednotlivými částmi a funkčními celky, v první řadě zejména kulturou...“.⁵ Zdá se mi, že velmi rozumné je zařazovat didaktické spisy do příbuzenství s populárně-naučnou literaturou.⁶ I zde by ale měla být zachována specifická popularizace, jakou se učebnice ukazuje být. Konkrétně mám na mysli především věk čtenářů, kterým se učebnice nejčastěji dostává do rukou a utváří jejich bližší představu o dějinách.

Jedinečným pramenem v oblasti všeobecných dějin je dílo dvou vysokoškolských profesorů. Vědci Josef Šusta a Jaroslav Bidlo napsali knihu, která se podílela na tvorbě historického vědomí několik desetiletí první poloviny 20. století. Středověké a novověké dějiny vyložili takovým způsobem, že vydání učebnic Historickým klubem bylo považováno za modernizační krok.⁷ Stalo se tak velmi krátce před první světovou válkou a spolu s učebnicí Josefa Pekaře byly přivítány i v nově vzniklé republice, kdy došlo k upravenému vydání. To, že byl Všeobecný dějepis Bidlo-Šusta vydáván i později ukazuje na to, že kvalita zpracování byla více ceněna, než tvoření nerespektovaných textů, jaké bývá smutným zvykem v neklidných a nacionalismem vzrušených dobách.⁸ První vydání knihy Bidla-Šusty se uskutečnilo v roce 1912 a poslední v roce 1947. Celé období dnes můžeme vidět jako velmi

---

¹ Bidlo, Šusta, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, střední a nový věk., poprvé vyšly 1912 a 1913.

² TAMTÉŽ.

³ Celý název: Učebnice Bidlo-Hýbl-Dobiáš-Šusta. Hýbl a Dobiáš autory učebnic starého věku, kterými se ve své práci nezabývám.

⁴ ČAPEK a kol., Úvod..., s. 10.

⁵ Cit. dle BENEŠ, Z., Historický text a historická kultura, Praha 1995, s.125.

⁶ Srov. MATERNICKI, J., Wielokształtność historii, Warszawa 1986, s.83.

⁷ Více místa bylo věnováno hospodářským, sociálním a kulturním dějinám.

⁸ O vlivu ideologií na učebnice se také zmiňuje: LEMBERG, H., Historická kniha třech státních systémů: Učebnice J. Pekaře pro nejvyšší třídy gymnázia v l. 1914-1945, in: Porozumění. Češi – Němci – Východní Evropa 1848-1948, Praha 1999, s. 100-117.

dramatické a proto zkoumat text, který (i s úpravami) působil tak dlouho, přináší velmi cenné informace.

Situace ve školství, která předcházela vydání již zmíněných učebnic, byla taková, že v roce 1900 byly vydány nové dějepisné osnovy pro gymnázia, kde se v instrukcích doporučovalo vyučujícím zabývat se vedle politických dějin i dějinami kulturními.⁹ K poslední reformě za Rakouska došlo roku 1909. Byla velmi vítána, což dokazují slova Otakara Kádnera, že „...ministru Marchetovi i přes jeho nepokrytou snahu germanizační, ... rozhodně zůstane zásluha, že takřka rázem provedl řadu oprav dávno již zralých a potřebných...“.¹⁰ Výsledkem bylo, že učební osnovy rozdělovaly již dějepis a zeměpis na dva samostatné učební předměty. Dějepis na vyšším stupni měl za cíl „seznámit žáky s nejdůležitějšími historickými fakty v jejich pragmatické souvislosti a v stále jejich závislosti na přírodních, kulturních a hospodářských poměrech se zvláštním důrazem na historický rozvoj rakousko-uherského soustátí“.¹¹ Za první republiky bylo vzdělávání za Rakouska hodnoceno následovně: „...Přehlízíme-li jen zběžně osnovy a instrukce, seznáme, že rakouské střední školství dosáhlo během doby značně vysoké didaktické úrovně, ... ale byla mu vyměřena příliš úzká cesta, po které měla být mládež vedena k citění rakouskému a dynastickému jako k něčemu vyššímu, jemuž vlast a národ byly podřízeny jako něco méněcenného, skoro jen trpěného...“.¹²

Dějepisné osnovy z roku 1919 byly upraveny a přizpůsobeny pro nový stát. Zvláštní důraz měl být položen na ty historické osobnosti, které měly v minulosti „důležitost pro stát československý“.¹³ Dějiny novověku měly být vyučovány „s přiměřeným zkrácením výkladu o panovnících habsburských a ...dějiny panství rakouského probírány...se stanoviska osvobozených Čech“.¹⁴ Jak důležité byly pro nový stát středoškolské učebnice ukazuje dobře poměrně ostré hodnocení: „...Ačkoli jest samozřejmé, že všechny knihy učebné mají býti psány v duchu československé republiky, přece učí se dosud ještě podle knih, obsahující články a stati loyálně rakouské a jiné věci, nesrovnávající se s duchem republiky a změněnými poměry politicko – zeměpisnými. Jest nepřípustno, aby takové učebnice pro budoucnost byly ponechány v rukou školní mládeže, a nakladatelům příslušných učebnic se ukládá, aby odstranili z knih vše, co připomíná bývalou monarchii, resp. Pořídili nová vydání... Knihy, jež by nevyhovovaly těmto požadavkům, budou počínaje školním rokem 1920/21 odstraněny ze školy...“.¹⁵

Důležitou středoškolskou reformou byla ta z roku 1933. Zvýšené úsilí mělo být směřováno k novějším dějinám, vývoji národnostních poměrů a mezinárodních vztahů k sousedům.¹⁶ Od výuky dějepisu se také očekávalo, že bude přispívat k zájmu o vývoj směřující k vyšším hodnotám, jako

⁹ Srov. JANOVSKEJ, J., Základy didaktiky dějepisu, Praha 1984, s. 103.

¹⁰ Cit. dle KÁDNER, O., Vývoj a dnešní soustava školství, díl první, Praha 1929.

¹¹ Cit. dle JANOVSKEJ, Základy..., s. 104.

¹² Cit. dle PRVNÍ SJEZD ČESKOSLOVENSKÝCH HISTORIKŮ 1937. Přednášky a debaty, Praha 1938.

¹³ VĚSTNÍK ministerstva školství a národní osvěty, Roč. I. (1918-19), MŠNO 1919, s. 62.

¹⁴ TAMTÉŽ.

¹⁵ Cit. dle VĚSTNÍK MŠNO, Roč. II. (1919-20), Praha 1920, s. 2.

¹⁶ Srov. NÁVRH UČEBNÍCH OSNOV pro střední školy, Praha 1933, s. 70.

„vývoj národa a lidstva pro světové snahy, pokrok a mír, a tím vychovávat žáka ke snášenlivosti a lidskému souručenství“.¹⁷

Když v roce 1912 vyšel poprvé Všeobecný dějepis Bidlo-Šusta, tak se oba autoři dočkali značného uznání.¹⁸ V recenzi se dočteme: „...Oba pánové, podobně jako dr. Hýbl, náležejí ke škole universitního profesora dra Golla, jímž odchována byla i celá nynější generace středoškolských historiků... Vliv Gollův je na nových učebnicích velmi patrný. Všude nalézát veliký rozhled, klidný úsudek, daleký odstup od věci, nikde pouze úzké stanovisko české, naopak ve všem stanovisko evropské. Vlivu Gollovu sluší přičísti i krásnou formu, s jakou knihy jsou psány. Rozumí se, že i tu najdeme rozdíly (a to dost patrné) mezi partii dra Šusty a dra Bidla. První je tak znamenitým stylistou, že je přímo rozkoší čísti některé kapitoly...Přečtete však ba př. kapitolu nadepsanou *Vznik, rozšíření a kultura islámu*, nebo partii s nadpisem *Vystoupení Lutherovo* a seznáte, co lze na několika stránkách o věci povědět a jak krásně povědět. Ne tak šťastným je v tomto ohledu dr. Bidlo... Kniha Bidlo-Šustova neměla by zůstat omezena jen na školu. Nescházelo by jí mnoho, aby mohla jako spolehlivá příručka dějin státi se i knihou mimoškolské inteligence...“¹⁹ V hodnocení nové učebnice je jasně patrné, jak prof. Šusta předstihl J. Bidla ve spisovatelském umění.

V jiné recenzi, která se týká té samé učebnice, najdeme obdobné pozitivní hodnocení: „... Plně uplatněno jest v ní moderní pojetí dějin, nejnovější výsledky všech oborů historického bádání, roztroušené v četných monografiích, jsou v ní jednotně zpracovány a uspořádání látky provedeno tak, aby nerozlučná souvislost všeho lidského konání byla patrna...Stará historie bitev, rodokmenů atd. byla z největší části jen věcí pouhé paměti... tato učebnice, svým obsahem i formou zcela nová, není j učení knihou snadnou. Bude vyžadovati důkladné přípravy a náležitého výkladu ze strany učitele i napiaté pozornosti a značné duševní práce ze strany žáků, aby pochopili složitý vývoj právní, hospodářský, kulturní a osvojili si poznatky moderní historie...“²⁰

Aby nezůstalo pouze u kladného hodnocení, je dobré uvést i příklad zcela jasné kritiky: „...učebnice podávají obsah vědecký, nad jiné vynikají dějinami kulturními a národohospodářskými, najdeme tu věci nové, které nebyly ani v Šemberovi, ani v Lepařovi, ale jsou těžké. Učenci zpravidla nerozeznávají, co je těžké a co je snadné, oni mají na mysli věc, nic jiného. Učebnice Bidlovy a Šustovy jsou pro toho, kdož již dějiny umí, ten si je čte s chutí. Kdo např. pilně studoval dějiny na universitě a připravuje se ke státní zkoušce, ať věnuje jistě 2 – 3 měsíce těmto učebnicím, tož zajistí si zdar... Přečítám si o prázdninách „Dějiny nového věku od r. 1648“, učebnici pro septimu, do níž právě nastoupí můj syn. A tak přirozeně kladu si otázku, je-li to kniha pro septimána. I odpovídám si takřka na každé stránce, že je to učebnice nemožná! Pozorujme podrobněji. Učebnice pro septimu začíná dobou Ludvíka XIV. Článek 1. Vědecké pokroky 17. století. Ten pak má odstavce: 1. Vědy

---

¹⁷ TAMTÉŽ, s. 20.

¹⁸ Učebnice vyšla pod názvem: Bidlo-Hýbl-Šusta, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Díl II., Praha 1912.

¹⁹ Cit. dle NÁRODNÍ archiv (NA), Praha, f. Pozůstalost prof. J. Šusty, k. 58, inv. č. 202, Recenze, Nová učebnice dějepisná.

²⁰ Cit. dle NA... k. 58, inv. č. 202, Recenze, Národní Listy 23. 6. 1912.

přírodní v XVI. Věku (obsahuje: Koperník, alchymie a astrologie, zájem o přírodu). 2. Zápas o názor heliocentrický. (G. Bruno, Tycho de Brahe, Kepler, Galilei.) 3. Nová organizace práce vědecké. (Bacon Verulamský, učené společnosti Royal Society, Akademie des Sciences, astronomie, vědy přírodní a fyzika, Newton a zákon gravitační, dělba vědecké práce.) 4. Nové teorie filosofické. (Názor kosmický, Descartes, cartesianism, Spinoza, Leibniz, tolerance, právo přirozené.)... To jsme prohlédli obsah 1. článku: vizme ještě článek 2. Poměry hospodářské a kulturní v jižní a střední Evropě. Ten má čtyři odstavce. 1. Úpadek Itálie (Itálie v 17. věku, sloh barokový, M. Buonarroti, L. Bernini, malířství, eklektikové, vliv umění vlášského, zpěvohra, poměry španělské). 2. Poměry německé. („Věčný“ sněm řízenský, následky války třicetileté, venkov, úpadek kulturní.) 3. Rozkvět a koloniální rozmach Nizozemska. (Rozvoj plavby nizozemské, společnost východoindická (1602), osady v Indii, Čína a Japan, Amerika severní.) 4. Průmysl a rozkvět kulturní. (Manufaktury, úvěr, přepych a umění výtvarné, Rembrandt.)... Je to vesměs učivo pěkné, přímo vábné, ale pro hotového historika. Odstavečky jsou zhuštěné synthese; tím je řečeno všecko... O Baconu Verulamském jsou dva řádky; ty napsal vědec, když sám o Verulamském nastudoval celé stránky; jemu jsou ty dva řádky jasné, ale student je musí nabířovat, uloží je leda do paměti, intelektu se nedotknou. Slyším námitku: Profesor vysvětlí. Nač odpovídám: Bude-li dobře vysvětlovat, neprobere ani čtvrtiny knihy. Naznačil jsem obsah necelých šesti stránek a na pedagoga už jde hrůza, kniha pak čítá 213 stran! A umí každý profesor vysvětlovat, umí a chce – při té poválečné unavenosti a nespokojenosti? Řekl jistý profesor: Čemu nerozumíte, naučte se z paměti. O takovém příkazu v národě Komenského a v demokratické republice – nechci se ani vyslovit... Vědecká synthese má zpravidla také těžký učenecký sloh. Čteme na str. 5., jak se definuje přirozené právo: „Právem přirozeným slul názor, který, spoléhaje na vrozený sklon člověka k ctnosti, žádal, aby poměry právní byly upravovány jen účelnou úvahou rozumovou a nikoli jako dosud právem zvykovým a nebo tradicí.“ Definuje přirozené právo a neužije slova příroda a přirozenost!... Víím dobře, že tyto učebnice právě pro svou nesnadnost těžko těžko docházely schválení; udržela je autorita spisovatelů a autorita české university. Ale to není stanovisko správné; učebnice spisujte: skuteční učenci se zkušenými pedagogy, praktickými profesory... Co dělat? Kéž si tyto učebnice prostudují zemští inspektoři historikové a poradí profesorům, co mají dělat. Já bych důležité pojmy v učebnici podškrtnal, vysvětlil samostatně a na konci hodiny poznámkami a diagramy zopakoval. Práce to pro profesora těžká (lehčí je odtud až potud), ale bylo by z ní něco; kdo bude vyučovat přesně dle učebnice, shledá na konci roku temno, chaos a pro život nic...“²¹

Během prvního sjezdu československých historiků, který se uskutečnil roku 1937, došlo i na hodnocení učebnic. O knihách bylo řečeno: „...Chválí se zvláště jejich vědecká správnost, bohaté a krásné obrazové přílohy, ale skoro všeobecně se vytýká přílišný rozsah...“²² Dalším příspěvkem bylo upozornění na příliš rozsáhlé části, které byly věnovány východním dějinám a jiný názor se týkal nesouhlasu s příliš detailním popisem politických dějin Německa, Polska a Ruska v druhém díle

²¹ Cit. dle NA... k. 20, inv. č. 24, učebnice dějepisu (1912-1935), Těžké učebnice dějepisu, Národní osvobození 22. srpna 1926, s. 4.

²² PRVNÍ sjezd československých historiků 1937. Přednášky a debaty, Praha 1938, s. 262.

učebnice.²³ Za připomenutí stojí i další kritika: „... Jest potřebí spojovati historii s praktickým životem a neučiti historii pro historii... kritizována byla tendence učebnic podat co nejvíce faktů a nevšímají si dosti výběru vhodného pro střední školy... Také forma výkladu učebnic je těžká. Řeč učebné knihy má být co nejpřirozenější a nejjasnější... V oblasti dějin kulturních bylo vysloveno přání omezení řady jmen umělců, zato však by se mělo více povědět o vůdčím umělci: oč se snažil, co charakterizuje celý směr...“²⁴

Je patrné, že během desetiletí byly názory na učebnice velmi rozdílné. Podstatné ovšem je, že si učebnice Bidlo-Šustova vybudovala takovou pozici, že s ní žádný jiný „Všeobecný dějepis“ nemohl soupeřit. Je na místě, abych v následujícím srovnání uvedl jiné učebnice, kde naznačím bližší podobu učebnice Bidlo-Šusta.

Nejprve bych se rád věnoval učebnici, která se nevěnovala obecným dějinám, ale šlo o významnou učebnici Josefa Pekaře – Dějiny československé.²⁵ Zajímá mě, jak rozdílně vyložil období 13. a 14. století „národní dějepisec“ Pekař. Zdá se mi, že vybrané období má své opodstatnění, protože témata tohoto období zajímala i Josefa Šustu. Šustou byla tato doba vnímána jako: „... velmi pohnutá, ale nad jiné vhodná za stanoviště k dalekým výhledům vpřed i nazpět. Neboť jako ze strmé výšiny lze odtud oceniti i staletý výkon státotvorného úsilí Přemyslovců i předpoklady na nichž pak spočinula doba předhusitská...“²⁶ V učebnici ale Šusta spíše konstatuje fakta a o rozloze českého státu podává informace bez jakéhokoli emotivního zbarvení. Ovšem Pekař se zdá být více citlivý na tuto dobu, pokud jde o význam Čechů při jejich expanzi. Velmi dobře to dokazují tyto příklady: „...z Čech, jejichž moc politická vzrostla tím více, čím hloub poklesla váha moci císařské, vychází pokus o založení velké říše, sahající od Krkonoš k Adrii, potom říše ještě větší, objímající Uhry a Polsko. Silám protivným podařilo se sice tyto říše vyvrátiti, ale nikoliv zabrániti, aby stát český nerozvinul se na středoevropskou velmoc, jejíž panovníci dosahují konečně hodnosti císařů římských...“²⁷ Jiné podobně zajímavé hodnocení zaujímá Pekař při líčení porážky Přemysla Otakara II. na Moravském poli roku 1278, když se zmiňuje, že: „... Zde poprvé způsobem okázalým spojili se Němci a Maďaři, aby zabránili vzniku české velmoci...“²⁸ Oproti tomu Šusta tolik nevyzdvihuje velmocenské ambice českého státu.²⁹

Pro další srovnání se nabízí Všeobecný dějepis Antonína Gindelyho. K té byl velmi kritický uznávaný prvorepublikový středoškolský profesor Jaroslav Sochor. Mluvil o chybě, že: „...učebnice Gindelyho oddělila výklady o umění; tedy seskupila látku věcně, ale v tak velkou skupinu, že to byly vlastně dějiny umění samostatné, vytržené z látky a izolované až příliš. Zbylá látka se stala jen dějinami politickými... to bylo důkazem chybné jednostrannosti postupu...“³⁰ Tato výtka je oprávněná

²³ TAMTÉŽ, s. 263.

²⁴ TAMTÉŽ.

²⁵ Zde mám na mysli: Pekař, J., Dějiny československé z roku 1921.

²⁶ ŠUSTA, J., Dvě knihy českých dějin. Kniha první, Praha 2001, Předmluva.

²⁷ Cit. dle PEKAŘ, J., Dějiny československé, Praha 1921, s. 28.

²⁸ TAMTÉŽ, s. 31.

²⁹ Srov. BIDLO, ŠUSTA, Všeobecný dějepis, II. díl, Praha 1921, s. 92-105.

³⁰ SOCHOR, J., Kudy půjde vývoj, Praha 1938, s. 34.

a je třeba říci, že na podobné nedostatky odpovídala Šustova učebnice skutečně větší uceleností. Ovšem i v Gindelyho učebnici nalezneme velmi zajímavé informace pro srovnání. Jako příklad poslouží třetí díl jeho učebnice pro nejnovější dějiny, kde zaujímá poměrně jasné stanovisko v hodnocení 19. století. V kapitole o umění říká, že: „...věk XIX. Století napodobuje všechny slohy, sám nemaje slohu vlastního...“³¹ U Šusty takové odsouzení nenalezneme, i když se zmínil o negativním vlivu historismu, který byl ale na sklonku 19. století překonán.³² Co se týká zámořských oblastí, tak Gindely o nejnovější době vypráví: „...O odbyt v Asii a v Africe, průmysloví státní evropští závodí v míru a pokoji, uvádějíce tyto národy a státy tamější poněmáhle v novověký ruch světový. Čína a Japan, trvavše druhy v umíněné odloučenosti, jsou nyní v mnohonásobném spojení s Evropou, obcují diplomaticky s velmocemi evropskými a přiučují se hmotným i duševním stránkám civilisace novověké...“³³ Takové hodnocení už ale u Šusty nemělo místo, protože se situace značně změnila. Optimismus, kterým hýřil Gindely, už ale Šusta nesdílel.³⁴

Jen o rok dříve, než třetí díl Bidla-Šusty, byl vydán všeobecný dějepis tzv. Kameníček-Dvořák.³⁵ Tato učebnice ale nebyla úplně nová, šlo již o třetí, upravené vydání. Práce dvou gymnaziálních ředitelů upoutá především více prodynastickým výkladem. Velmi dobře to dokazuje např. kapitola nazvaná *Hrdinská doba Rakouska. Císař Leopold I.*³⁶ Co se týká kvality zpracování, tak stojí Bidlo-Šusta výše. Nejde pouze o hodnocení mezinárodních událostí, neuspokojí především značné mezery ve schopnosti celostního pojetí. Takovým příkladem je pokus o vystihnoutí doby nazvané „Ráz 17. a 18. století“, kdy jsme svědky značného zjednodušování. Nelze souhlasit s označením 18. století, jako doby „osvícené“, které pokračuje následovně: „...2. polovina 18. století zvláště obdobím velkolepých oprav, jež směřovaly k povznesení státního pořádku, blahobytu a ku zmírnění protiv společenských...“³⁷ To velmi dobře připomíná, jak náročné je vždy charakterizování delšího období v historii. Právě jednoznačné vyzdvihování nějaké doby ukazuje, jaký stereotypní pohled může v žákově pohledu později zůstat.

Během prvního sjezdu československých historiků zazněly posudky i na učebnice dějepisu, nazvané „Hrbek-Vodehnal“. Byla „...oceněna schopnost, že profesorům Hrbkovi a Dr. Vodehnalovi se podařilo látku středoškolského dějepisu zpracovat přiměřeněji a způsobem odpovídajícím novějším hlediskům, hlavně také didaktickým a pedagogickým, a mládeži přístupněji nežli tomu bylo u učebnice Bidlo-Šusta...“³⁸ Bylo připomenuto, že „...velmi vhodný jest ukazatel k opakování celé látky...“³⁹ Ano, učebnice znamenala výrazné zlepšení, co se týká instrukcí, jak procvičovat probranou látku. Pochopitelně ani učebnice těchto autorů, které byly vydány již po středoškolské reformě z roku

³¹ GINDELY, A., Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních. Věk nový, díl třetí, Praha 1890, s. 215.

³² Srov. BIDLO, ŠUSTA, Všeobecný dějepis, díl třetí. Dějiny nového věku od r. 1648, Praha 1913, s. 182.

³³ GINDELY...dílní třetí, Praha 1890, s. 188.

³⁴ BIDLO, ŠUSTA...dílní třetí, Praha 1913, s. 188 a 200.

³⁵ KAMENÍČEK, F., DVORÁK, R., Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, díl třetí, Od míru Vestfálského až po naše dny, Praha 1912.

³⁶ TAMTÉŽ, s. 10.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 64.

³⁸ Cit. dle PRVNÍ sjezd..., s. 265.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 266.

1933, nebyly přijaty jednoznačně. I zde zazněly názory, že kniha je přeplněná.⁴⁰ Je možné říci, že oproti Bidlo-Šustově práci znamenala modernizační posun, ale přesto Hrbek-Vodehnalovy knihy nemohou výrazněji konkurovat. Jde především o pojetí třetího dílu, který vykládá dějiny nejnovější. Zde se setkáváme s více zdůrazněnou autoritou T. G. Masaryka. To není nic negativního, když uvážíme, že právě v období 30. let, musel dějepis posilovat především sílu státního zřízení. Když ale například čteme v části věnované filosofii dějin: „...humanitní filosofie dějin...daleko správnější stanovisko...“⁴¹, pak je to problematické, protože zde tolik nejde o pohled na dějiny, ale o mravní postoj. Dokladem takového výkladu je část nazvaná „Podstata a hodnota dějin“, kde se píše: „...V podstatě je však dějepisectví naukou o vývoji celé lidské společnosti. Zkoumáním její minulosti objasňuje přítomnost a vrhá lidstvu světlo i na cestu do budoucnosti... Ukazuje,...kterak člověčenstvo spěje přes rozličné předsudky, omyly i zápasy k stále silnějšímu vědomí své jednoty. Tím vším opravňuje nás studium dějin k víře v existenci pokroku a v budoucnost ušlechtilé humanity. Hlavně však vychovává každého jedince k vědomí, že jeho já je pouhým atomem velkého celku národa a lidstva, s jehož osudy je nerozlučně spjat. A v tomto vědomí kotví nejvznešenější, mravní smysl lidských dějin...“⁴² Takovýto rozměr výuky dějepisu jistě není na škodu, ale není možné takové vypjaté stanovisko dlouho udržet, i kdyby šlo o hodnoty velmi povznášející.

Proto si myslím, že větší úspěch knih Bidlo-Šustových spočíval především ve vyváženém výkladu, kdy hlavně Šusta zdůrazňuje nezbytnost nadhledu a potřebu jasného a nekonfliktního vnímání mezinárodní vztahů v době, která byla tolik poznamenána výbojným nacionalismem.

---

⁴⁰ TAMTÉŽ.

⁴¹ Cit. dle HRBEK, VODEHNAL, Všeobecný dějepis. Věk nový od osvícenství do doby přítomné, Praha 1935, s. 210.

⁴² TAMTÉŽ, s. 211.

2. Učebnice tří státních systémů

Kniha Bidlo-Šustova byla vydávána ve třech státních zřízeních. Tento fakt mi umožňuje sledovat proměnu výkladu, kterou je možné sledovat mezi lety 1912 až 1947. Zajímá mě, jakého druhu tyto změny jsou. Zda jde například o neslučitelnost s novým státním zřízením, či se jedná jen o nezbytné zkrácení určitých částí textu, které byly v době přepracování považovány za méně důležité. Tyto úpravy ve vybraných učebnicích uvádím na základě srovnávání vždy jen dvou učebnic: Bidlo-Šusta (2. díl, 1912 a 1921), Bidlo-Šusta (3. díl, 1913 a 1921) a Bidlo-Šusta (3. díl, 1938 a 1947).⁴³

2.1. Učebnice z let 1912 a 1921⁴⁴

Druhý díl učebnice Bidlo-Šusta vykládá obecné dějiny od raného středověku do roku 1648. Druhé, pozměněné vydání z roku 1921 ukazuje značné zeštíhlení původního výkladu. Není možné přehlédnout, že ač pro stejné období, je ale kniha z roku 1921 úplně jiným textem. Zůstává otázkou do jaké míry je vynechávání celých odstavců řešením. Co se týká množství fakt, tak jde jistě o velké odlehčení, ale je třeba mít na paměti, že učitel či student, který pracoval s první a nepozměněnou Bidlo-Šustovou učebnicí, měl před sebou především specifický styl výkladu, který tak byl v druhém vydání narušen. Je třeba brát v úvahu, že historická kniha nebyla encyklopedií, kde by se pár hesel dalo vyškrtnout, ale především zvláštním typem populárně naučné literatury, která učila gymnaziálního studenta číst dějinné souvislosti.

Není možné v této práci vypsát všechny vyškrtnuté pasáže a jednotlivá jména, proto uvedu alespoň některé nejucelenější údaje, které se nevešly do zkrácené pozdější verze:

Část první. Nové útvary státní na troskách císařství římského.

1. Germánská království na půdě říše západní. Zestručněno a pasáže o „*Panství Theodorichově*“ a *Cassiodorovi*⁴⁵

2. Říše východořímská čili byzantská do smrti Justinina I.

Byzantské křesťanství podrobněji.⁴⁶

10. Říše byzantská za stěhování národů slovanského na poloostrov Balkánský

Zde vynecháno: „*Usazení Slovanů na Balkánském pol.*: ...dějepisec Jan Efesský o povaze výbojů slovanských: ...prokletý národ Slovanů...dobyhl mnoha měst a pevností, pustožil, páčil, plenil a poroučel v zemi“, kterou si podmanil, že „nabyli bohatství, mají zlato, stříbro, stáda koní, množství zbraní a naučili se válku vésti lépe než Římané.“ Slované byli též dovední plavci a stavitelé lodí a nejednou v době svého stěhování loupili jako piráti na dlouhých loďkách, z jednoho kmene vydlabaných, na ostrovech egejských... V dalmatském přímoří Slovany zničena řada měst (Salona) a

⁴³ V učebnicích Bidlo-Šusta (2. díl, 1937 a 1947) je výklad shodný.

⁴⁴ Bidlo-Šusta, II. díl, Praha 1912 – dále jen A-1912; Bidlo-Šusta, II. díl, Praha 1921 – dále jen AB-1921.

⁴⁵ Srov. A-1912, s. 5.

⁴⁶ Srov. A-1912, s. 7-8.

románští uprchlíci z nich založili sobě jiná, nová města v místech méně přístupných (Dubrovník, Split)...⁴⁷

Kapitola o „Vzniku, rozšíření a kultuře islámu“ opět později zkrácena. V A-1912 uvedena: „*Povaha Arabů*“, dále jména: Omar (634 – 644), Othman (644 – 656), Alí (656 – 661), Aiša – „matka věřících“, Moavija, Mansur...⁴⁸

Část třetí. Císařství a papežství v 10. a 11. století.

2. Obnovení císařství římského. V A-1912 delší výklad o „*Lenních poměrech v Itálii*“⁴⁹

3. Spor o investituru. „*Roztržka s Římem*: ... Vleklé jednání o smír mezi stolcem římským a cařihradským bylo ukončeno příkrým vystoupením kardinála Humberta, který r. 1054 v Cařihradě ostře odsoudil odchýlné názory církve východní a proklel patriarchu konstantinopolského...⁵⁰

Část čtvrtá. Výpravy křížové a nová kultura rytířská.

4. Scholastika a university středověké. „*Nominalism a realism*: ... Od počátku ve scholastice hlásá se dva směry. Bylo nutno ujasnit si předem zdali pojmy obecné a obecné kategorie, např. lidstvo, ctnosti apod., vznikají jen jako pomysl v lidském duchu, nebo mají-li skutečné bytí a podstatu, jakou např. nauka Platónova přisuzovala ideám základním, jichž pouhým, nedokonalým odleskem jsou prý věci jednotlivé. Této nauky drželi se mezi scholastiky tzv. realisté, tvrdíce, že obecné pojmy mají skutečné (reálné) bytí; hájiti formule „*universalia ante rem*“. Naproti tomu nominalisté přiznávali skutečné bytí jen jednotlivým zjevům; podle nich obecné pojmy žijí jen v duchu lidském jako názory souhrnné (nomina).

Věc měla praktický význam pro rozumové pochopení a zdůvodnění některých základních nauk křesťanských, jako o vykoupení lidstva, o sv. Trojici apod. Spor stál u samé kolébky scholastiky již na sklonku 11. století, kdy hlavním zástupcem realismu byl arcibiskup canterburský Anselm a zástupcem nominalismu francouzský kanovník Roscellin...⁵¹

Část pátá. Vítězství papežů nad císařstvím a rozvoj národních států v západní Evropě.

1. Pád rodu štaufského. „*Řády v království sicilském*: ... V čele provincií stáli justiciárové královští, kteří nebývali bráni ze šlechty v kraji osedlé a měli dozor nad správci menších okresů (bajuli, capitanei). Královské úřednictvo bránilo soukromým bojům a pečovalo o hmotný rozkvět země; předním úkolem jeho bylo ovšem zvýšiti důchody panovníkovy. Vedle statků královských, soudních pokut, cel a jiných regálů měl král sicilský od dob řeckého a arabského panství právo vybírati rozličné daně v západní Evropě neobvyklé, hlavně nepřímé daně z převodů majetkových a tržních. Fridrich II. zaváděl také četné monopoly korunní, obohacoval se vyhraným vývozem obilí, soli, kovů a jiných předmětů, jsa tak největším obchodníkem své říše. Z bohatých důchodů Fridrich udržoval vojsko žoldnéřské, jež mu zjednávalo slepou poslušnost kraje a v němž bylo mnoho Saracenů. Četné kastelly, mohutné čtverhrany zdí s rohovými věžemi a cimbuřím, svědčí podnes,

⁴⁷ Cit. dle: A-1912, s. 29. V AB-1921 se takový výklad o Slovanéch nehodil.

⁴⁸ Srov. A-1912, s. 31-35.

⁴⁹ Srov. A-1912, s. 67.

⁵⁰ Cit. dle: A-1912, s. 69, AB-1921 ne.

⁵¹ Cit. dle: A-1912, s. 115. AB-1912 ne.

zvláště v Alálii, o vojenské pohotovosti štaufského panovníka. Obchodní snahy zjednaly císaři nepřátelství Janova a Benátek, pouze Pisa zůstala s ním v poměru přátelském; proto bylo Fridrichovi udržovati značné loďstvo válečné, jež mu zajistilo vážnost v celé oblasti moře Středozevního.

...Císař znající skoro veškeré jazyky oblasti středomořské, jevil vlivy západní i východní vzdělanosti. Básnil provencalsky jako dokonalý troubadour, disputoval bez předsudků s učenci arabskými i židovskými, zajímal se o vědy přírodní a měl bystré oko pro všechny zjevy světa vnějšího. Ač stíhal horlivě sektářství, jímž podvracely se řady společenské, byl snášenliv proti muslimům a Židům. Východní astrologie zajímala ho více nežli věrouka křesťanská, k níž projevoval skeptickou nedůvěru. Osobními choutkami a nádherou podobal se spíše sultánům východním nežli vládčům západním; v jeho okolí byla stále směs nejrůznější národů; klece se vzácnými zvířaty východními a hotový harem doprovázely císaře na cestách⁵²

6. Rytířské řády německé v Pobaltí. „*Rád bratří mečových*: ...Touž dobou, kdy německá kolonisace pronikala daleko na evropský východ a živel německý stal se nositelem západní kultury a mezi východními Slovany, šířilo se zároveň i politické panství a hospodářská převaha jeho podél východního pobřeží moře Baltského do území kmenů lotyšsko-litevských, finských i ruských. Při ústí západní Dviny a při zálivu Rižském objevili se uprostřed století 12. němečtí kupci z Brem; za nimi přišli němečtí misionáři a jali se domorodce (Litvy a Litevce) obracet na víru křesťanskou, ale nedařilo se jim. Proto přivedl sobě nově jmenovaný biskup livornský Albert posilu vojenskou a donucoval ku křesťanství. Týž úkol měl nově založený řád „bratří mečových“ (podle vzoru templářského). Tento záhy rozšířil panství své po širokém okolí zálivu Rižského a ohrožoval i knížectví pskovské a novgorodské (zvláště dobytím města Jurjeva čili Dorpatu).

Mohutnění řádu mečového na účet Rusi zastaveno bylo vítězstvím knížete novgorodského Alexandra u jezera Čudského (1242)...⁵³

Část sedmá. Doba humanismu a renaissance.

1. Italie renaissanční. „*Poměry politické*“, „*Humanismus italský*“, „*Papežové doby renaissanční*“ ...⁵⁴

2. Objevy zámořské a vznik moci španělské. „*zesílení moci královské (stát španělský)*“, „*Objevení Nového světa*“ ...⁵⁵

Část osmá. Reformace.

2. Pokroky reformace německé a švýcarské.⁵⁶

4. Počátky reformace ve Francii a v Anglii. „*Anglie za prvních Tudorů*: ...Krvavé války bílé a červené růže byly skončeny, když Jindřich VII. Tudor (1485 – 1509) v Anglii se ujal vlády.

⁵² Cit. dle: A-1912, s. 139. Jde o dobrou ukázkou toho, jaký výsledek může nastat, když se autor příliš rozepíše. I z tohoto důvodu se tato část do AB-1921 nedostala.

⁵³ Cit. dle: A-1912, s. 155. AB-1921 ne.

⁵⁴ Srov. A-1912, s. 215-220. AB-1921 tak byla výrazně zkrácena, jde o celé odstavce.

⁵⁵ Srov. A-1912, s. 221-223. AB-1921 zde opět výrazně zkrácena.

⁵⁶ Podrobněji v A-1912, s. 241-246.

Nový panovník uvedl šlechtu, zdecimovanou válkami domácími, v závislost na koruně a překonal poslední záchvěvy nepokojů přísnými soudy mimořádnými. Snažil se především vymanit Anglii ze závislosti na cizích obchodnících a povznést plavbu domácí. Zakázal vyvážeti vlnu, odpíral dotavadní výsady cizím obchodníkům a tím donutil hansu německou a Nizozemce k smlouvám obchodním, jimiž otevřeno bylo vlajce anglické moře Severní a Baltské. Také o objevy zemí zámořských se zajímal. V jeho službách Vlach Jan Gabotto objevil Nový Foundland a dotekl se břehů Ameriky Severní; k trvalé kolonizaci anglické za mořem tehdy ještě nedošlo. Průmyslový ruch v Anglii rostl, zejména v oboru zboží soukenného. Cech anglických vývozců sukna, zřídív hlavní sklad svůj v nizozemských Antverpách, zjednal vlněným látkám anglickým takovou oblibu na pevnině, že bylo třeba, aby spotřeba vlny anglické se kryla, rozmnožiti na ostrově chov ovcí na újmu osevu. Šlechta jala se vypuzovati poddané z gruntů a z vesnic vznikaly rozsáhlé ovčince. Zbývající pozemky byly zcelovány a ohrazeny živými ploty (inclosure). Tím se krajinný obraz země v mnohých částech značně změnil. Žaloby na tvrdé jednání pánů s lidem selským a na neoprávněné vyvlastňování nabyly ohlasu zvláště u učeného kancléře, Tomáše Mora. More tepal zlořády tehdejší v díle, zvaném „Utopia“, jednajícím o ideálním státu společenském. Krisí venkova však připravována byla změna Anglie, státu kdysi agrárního, ve stát průmyslový.

Roku 1509 nastoupil na trůn Jindřich VIII. Nový král byl muž humanisticky vzdělaný, ale nezvyklý poutati své vášně ohledy veřejnými. Jeho všemohoucím ministrem byl kardinál Tomáš Wolsey, muž z rodu nízkého. Král miloval lesk dvorský a umění renaissanční. Nejlepším umělcem jeho byl Jan Holbein, Němec prodchnutý vlivem vlašským. Náboženské otázky v Anglii vzbuzovaly menší zájem nežli na pevnině. Duchovenstvo záviselo více na koruně nežli na Římu a zákony státní nedopouštěly dvoru papežskému finančně vykořisťovati zemi. Jindřich VIII. Sám vystoupil proti Lutherovi polemickým spisem a přijal z Říma čestný titul „Obránce víry“. Dobrý poměr k papeži se však záhy zkalil jinou věcí...⁵⁷

„Odtržení Anglie od Říma: ...Nový kancléř Tomáš Cromwell, bezohledný zastánce neobmezenosti moci královské, upevňoval církevní supremát panovníkův visitacemi a jmenováním poddaných osob na stolce biskupské...“⁵⁸

2.2. Učebnice z let 1913 a 1921⁵⁹

Učebnice, které měly za úkol dovést „Dějiny nového věku od 1648“ až do přítomné doby, se vyznačují daleko menším počtem úprav než „Všeobecný dějepis“ pro dřívější období. Tento fakt umožňuje uvědomit si, jak si historické události „vedou“ v dokazování své důležitosti a schopnosti přesvědčit autory učebnic, že je nutné je stále zařazovat do textů, určených středoškolským studentům.

Část první – Doba Ludvíka XIV.

2. Poměry hospodářské a kulturní v jižní a střední Evropě: Úpadek Itálie v 17. století – „...v básnictví zvítězila jalová vyumělkovanost, zvaná marinismem podle módního básníka Jana Marini.“⁶⁰

⁵⁷ Cit. dle: A-1912, s. 248. AB-1921 ne.

⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 249. AB-1921 ne.

⁵⁹ Bidlo-Šusta, III. díl, Praha 1913 – dále jen A-1913; Bidlo-Šusta, III. díl, Praha 1921 – dále jen A-1921.

Je patrné, že Šusta ve verzi A-1913 neodolal vyjádřit svůj osobní názor, který ale už později nezopakoval. Výklad poměrů německých té doby obsahuje následující odlišnost – „*Po smrti Ferdinanda III. diplomacie francouzská se snažila rodu habsburskému vyrvatí důstojnost císařskou; syn Ferdinandův Leopold I. Zvítězil nicméně po těžkém boji volebním.*“⁶¹ Dalším tématem je rozkvět a koloniální rozmach Nizozemska – v otázce Brazílie: „*Roku 1621 zřízena privilegovaná společnost západoindická, jež obsadila část Brazílie. Holandské panství v Brasilii se ovšem neudrželo.*“⁶²

3. Anglie v 17. věku: Doba vlády Jakuba I., období puritanismu – „*Přísný duch kalvinismu mocně působil v Anglii teprve v 17. věku. Proti nemravnosti šlechty a proti nemravnosti umění, zvláště scénického, vzniká tehdy vážný odpor.*“⁶³ Dalším rozdílem je: „*Společným přáním obou stran bylo odstraniti polovičatost státní církve a postaviti proti nevázanosti současného života přísný názor mravní.*“ Podtržená část je v A-1921 nahrazena: „*a obřady katolickým podobné.*“⁶⁴ Následuje část, která rozebírá spory s parlamentem: „*Veřejné mínění se obracelo také proti zahraniční politice Jakuba I., který se snažil zachovati vliv v Evropě chytrým kolísáním mezi táborem protestantským a Španělskem.*“ Podtržená část nahrazena a tím posunut význam v A-1921: „*kteřý neposkytl dostatečné pomoci do Čech svému zeti F. Falckému.*“⁶⁵ Pojednání o osadách amerických se odlišuje výčtem jmen – „...náboženská emigrace dala základ osadám novoanglickým jako např. *Connecticut, Rhode Island, New Hampshire a Maine.*“⁶⁶ Výklad vlády Cromwellovy se liší vynecháním informace o válce s Nizozemím (1652-54).⁶⁷ 4. Francouzský merkantilismus: Období Richelieua se liší: „...*a účastnil se usilovně ve válce třicetileté po boku Švédů proti Habsburkům. Ve vnitřní politice podporoval však katolictví jako podporu autority moci královské.*“⁶⁸ Další posun je v pojmání Richelieua, zatímco v A-1913 je označován jako „velký kardinál“, v A-1921 je toto označení vynecháno.⁶⁹ Odlišnosti lze nalézt ve výkladu úspěšnosti Francouzů v koloniích: „*Malá podnikavost francouzského obchodnictva způsobila, že podniky ty zanikly v počátcích.*“ Naráží se zde na úsilí kardinála Richelieua o zřízení koloniální společnosti v severofrancouzských přístavech.⁷⁰

6. Země habsburské za Leopolda I. Součástí této kapitoly je popis úpadku turecké moci a vzniku východní otázky, kde se výklad týká mezi sultánovy vlády. V A-1921 je vynecháno: „...*docházelo k palácovým převratům, při nichž vítěz zpravidla všecky své sourozence dával povraždit...* *Poněvadž moc sultánova byla despotická a všichni poddaní byli jeho otroky, proto zdar státu záležel obzvláště na osobní zdatnosti panovníkově.*“⁷¹ Dále bylo vynecháno v hodnocení „vnitřních zlořádů“

---

⁶⁰ Cit. dle: A - 1913, s. 6. A - 1921 neobsahuje.

⁶¹ Cit. dle: A-1913, s. 7. A-1921 neobsahuje.

⁶² A-1913, s. 8. A-1921 ne.

⁶³ A-1913, s. 9. A-1921 ne.

⁶⁴ A-1913, s. 9. Srov. A-1921, s. 9

⁶⁵ TAMTÉŽ

⁶⁶ Jen A-1913, s. 10.

⁶⁷ Uvedeno jen v A-1913, s. 11.

⁶⁸ A-1921, s. 10. A-1913 ne.

⁶⁹ Srov: A-1913, s. 11, A-1921, s 10.

⁷⁰ Cit. A-1913, s. 11. A-1921 ne.

⁷¹ Cit. A-1913, s. 20, A-1921 ne.

říše: „Útratností sultánů nesnesitelně zvyšovaly se daně i jiná břemena, jimiž křesťané byli podrobeni.“⁷² Odlišnosti lze nalézt v části nazvané „Řekové a Slované pod vládou tureckou“, kde se liší výklad o Fanariotech: „Tato šlechtická plutokracie prokazovala sultánům důležité služby finanční a za to dostala do svých rukou řízení pravoslavných církví v říši.“⁷³ Následuje v A-1921 zmíněné jméno Ivan Gondulič: „Dubrovnický básník Gondulič vyzývá ve svém „Osmanu“ krále polského, aby přišel Jihoslovany osvoboditi.“⁷⁴

7. Vrchol moci Ludvíka XIV. a pád Stuartů. Nejprve je popisován královský dvůr a rozdíl je vidět při výkladu o výtvarném umění: „Za Richelieua a Mazarina pro dvůr pracovali cizí umělci, kdežto rodilí Francouzové působili namnoze v Itálii; např. vynikající malíř Nicolas Poussin a slavný krajinář Claudie Lorrain. Colbert chtěl vytvořiti francouzské umění státní podporou. Proto dal umělcům do Vlach putujícím pevné středisko ve francouzské akademii umělecké, zřízené roku 1666 v Římě. Jinou akademii výtvarnou umístil v Louvru.“⁷⁵ Při popisu francouzského písemnictví není možné najít v A-1921 následující: Věda – „Dějepisectví tehdy učinilo značné pokroky přesnou kritikou pramenů a našlo v učeném Janu Mabillonovi zakladatele pomocných věd historických.“⁷⁶ V části, která se věnuje situaci v Anglii, jsou vynechány v A-1921 poměry náboženské: „Náboženské spory zvolna ztrácely svou sílu; církev anglikánská byla tolerančním zákonem z 1689 nucena popřáti větší volnosti různým sektám protestantským. Přísné zákony zůstaly v platnosti jen vůči katolíkům, podezříváným ze spojení s vyhnanými Stuarty.“⁷⁷

8. Zápas o dědictví španělské. Opět je vidět, že verze A-1921 byla o něco zkrácena. Zde se to týká informace o „Angličanech na poloostrově pyrenejském“ – „...anglický vyslanec Methuen vymohl roku 1703 výhodnou smlouvu obchodní, která otevřela britskému průmyslu celé Portugalsko.“⁷⁸

Část druhá. Počátky velmoci ruské a politické zápasy osmnáctého století.

1. Snahy Romanovců o povznesení státu moskevského. V podkapitole o nevolnictví je v A-1921 vynechána „revise“ – „Poněvadž statkáři byli zodpovědni za náležitý obnos daně, proto byli lidé, kteří dosud žádné vrchnosti neměli, k jednotlivým vrchnostem připsáni. Provedeno bylo sčítání mužského obyvatelstva („duší“), jež slulo revise.“⁷⁹ Co se týká průmyslu a obchodu, i zde bylo vynecháno: „Ale zříditi si vlastní ruské loďstvo obchodní se Petrovi nepodařilo.“⁸⁰ Část věnovaná státní správě byla v A-1921 opět zestručněna. Chybí tam: „Poněvadž nebylo způsobilých odborníků odborníků domácích, povoláno bylo do kolegií mnoho úředníků cizích, zejména Čechův. Když zavedena byla kolegia, bylo třeba nově upravit správu oblastnou. Roku 1708 zřízené gubernie

⁷² Cit. A-1913, s.21, A-1921 ne.

⁷³ Cit. A-1913, s. 21, A-1921 ne.

⁷⁴ Cit. A-1921, s. 20, A-1913 ne.

⁷⁵ Cit. A-1913, s. 24, A-1921 ne.

⁷⁶ Cit. A-1913, s. 25, A-1921 ne.

⁷⁷ Cit. A-1913, s. 26, A-1921 ne.

⁷⁸ Cit. A-1913, s. 28, A-1921 ne.

⁷⁹ Cit. A-1913, s. 38, A-1921 ne.

⁸⁰ A-1913, s. 39, A-1921 ne.

rozmnóženy a staly se obvody vojenskými a soudními.“⁸¹ Stejně jako předchozí i v podkapitole o školství a osvětě došlo u A-1921 k vynechání: „*Vláda násilně žáky pro své školy sháněla, aby jejich odchovanci jakž takž obsazovala vyšší místa úřednická.*“⁸²

4. Vznik moci pruské. V podkapitole o Fridrichu Vilémovi I. je A-1921 zestručněna o hospodářské poměry: „*K ochraně průmyslu král zvýšil cla a zveleboval nově nabytý přístav štětínský. Za to nechal úplně koloniálních pokusů v Africe.*“⁸³

5. Císař Karel VI. Při rozebírání hospodářské situace došlo ke zkrácení v A-1921 o tuto událost: „*Pokleslé provincie belgické Karel VI. Hodlal povznést obchodem zámořským. V Ostende roku 1722 byla založena kompanie východoindická. Než rozvoj její byl přerušen nepřízní politických poměrů.*“⁸⁴ V prohlášení pragmatické sankce je vidět následující posun: „*...Tím nabylo panství habsburské prvního základního zákona společného všem skupinám, který zaručoval trvalou jednotu celku.*“⁸⁵

7. Francie a Anglie v první polovici 18. věku. V podkapitole o koloniálních sporech se lze dočíst o sporech o vliv v Indii: „*Guvernér francouzské kompagnie, admirál Dupleix, získal skutečně v letech 1748-52...rozsáhlé území v Indii, ale vojenské zakročení Anglie zmařilo tyto slibné počátky rozsáhlého panství zámořského.*“⁸⁶

Část třetí. Doba osvícenská.

2. Osvícenství ve státech jihoevropských. Poměry ve Španělsku zkráceny v A-1921 o hospodářské reformy: „*Roku 1768 dvanácti španělským přístavům dostalo se práva svobodného obchodu s koloniemi americkými, jenž dotud vládou byl přesně regulován. Vzrůst vývozu potvrdil správnost těchto oprav.*“⁸⁷ Oblast italská byla také zestručněna v A-1921, kam se nedostalo: Neapolsko – „*ministr krále Karla III. Bernardo Tanucci zrušil inkvizici.*“⁸⁸

3. Německo v 18. století. Také zde A-1913 přináší malou informaci navíc, která se týká zřízení berlínské banky roku 1765.⁸⁹

6. Severní a východní Evropa v době Kateřiny II. v podkapitole o vnitřní situaci Ruska se v A-1913 nedočteme o zednářství za Kateřiny II.: „*Pronásledovala zednářství, které pod vedením publicisty Novikova šířilo v lidu osvětlu, podezřívajíc je z politických piklů.*“⁹⁰

Část čtvrtá. Revoluce francouzská a Napoleon I.

1. Úpadek státní moci ve Francii. V podkapitole o finanční krizi bylo z verze A-1921 vypuštěno jméno Brienne.⁹¹ Ohledně svolání generální stavů nebylo zahrnuto do A-1921: „*Stavové*

---

⁸¹ Tamtéž

⁸² Tamtéž

⁸³ A-1913, s. 44.

⁸⁴ A-1913, s. 45.

⁸⁵ Zvýrazněná část uvedena jen v A-1913, s. 46.

⁸⁶ A-1913, s. 49, A-1921 jen stručně bez rozebírání přechodného francouzského úspěchu.

⁸⁷ A-1913, s. 57.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Srov. A-1913, s. 58.

⁹⁰ Cit. A-1921, s. 63, A-1913 ne.

⁹¹ A-1913, s. 78. Biskup Brienne byl nástupce Callona a ten zase nástupce Neckera.

*provincie Dauphiné, shromáždívše se bez svolení královského, vyzývali ostatní kraje, aby odpíraly daně vůbec, pokud nebudou svoláni generální stavové.*⁹²

5. Konsulát. Vynechána „Republika italská: ...Také v Itálii Napoleon upevnil svůj vliv připojiv Piemont, sardinskému králi odňatý, k Francii a změnil ústavu republiky cisalpinské. Republika učinila Napoleona presidentem a přijala nový název republiky italské...“⁹³

Část pátá. Doba restaurace a reakce.

3. Reakce v Německu a v zemích rakouských. „Schůze vídeňská: ...Metternichovi záleželo především na tom, aby zabránil rozvoji ústavního života ve státech jihu německých. Proto svolal r. 1820 konferenci německých států do Vídně, kde byly smlouveny některé dodatky k základní aktě spolkové...“⁹⁴ Další vynechaná jsou jména týkající se vídeňského prostředí: „revue Wiener Jahrbücher, básník František Grillparzer a hudební skladatel František Schubert“⁹⁵

Část sedmá. Vznik národního státu vlašského i německého a otázka východní.

3. Zápas Pruska s Rakouskem. „Válka v Itálii: ..., kde vojska naše proti přesile nepřátelské stkvěle vítězila...“⁹⁶

Část osmá. Doba nejnovější.

5. Politika evropská v době nejnovější. Zde jasná změna v charakteristice Viléma II.: „...muž toužící po skutečné moci vládní...“ oproti: „...Vilém II., chorobně ctižádostivý muž, toužící po neobmezené moci vládní...“⁹⁷

2.3. Učebnice z let 1938 a 1947⁹⁸

Následující srovnání učebnic nejnovějších dějin umožňuje sledovat vliv dalšího dějinného předělu, kterého byla Bidlo-Šustova kniha svědkem. Vydání z let 1938 a 1947 jsou rozdílná v některých pasážích, které ale v učebnici nenajdeme vysvětlené. Je důležité zmínit, že k zásahu do textu došlo v době, kdy oba autoři již nežili.⁹⁹ Ve fondu Historického klubu Akademie věd ČR je ale možné nalézt, kdo byl pověřen provést některé změny. V poválečné době bylo nutné vyhovět požadavkům nové doby a tím, kdo provedl úpravy textu, byl profesor Karlovy univerzity Karel Stloukal.¹⁰⁰

A – 1938: Část VIII. Světová válka a její následky:

„...Po odstoupení knížete Lvova se stal předsedou zatímní vlády A. F. Kerenskij, který se snažil zachovati rovnováhu mezi měšťanstvem a mezi socialisty. Byl však svržen (7. listopadu 1917) povstáním lidu v Petrohradě, nastrojeným od bolševiků, kteří získali pro sebe petrohradské vojsko.

⁹² A-1913, s. 79.

⁹³ A-1913, s. 90, A-1921 ne.

⁹⁴ A-1913, s. 109, A-1921 ne.

⁹⁵ A-1913, s. 110, A-1921 ne.

⁹⁶ A-1913, s. 155, A-1921 neuvedena ta část o úspěších rakouských vojsk.

⁹⁷ První cit. je dle A-1913, s. 183. Druhá cit. dle: A-1921, s. 169.

⁹⁸ Bidlo-Šusta, III. díl, Praha 1938 – dále jen (A-1938); Bidlo-Šusta, III. díl, Praha 1947 – dále jen (A-1947).

⁹⁹ J. Bidlo zemřel r. 1937 a J. Šusta v r. 1945.

¹⁰⁰ Srov.: ARCHIV Akademie věd České republiky (AAVČR) Praha, f. Historický klub, K10 – složka, HK učebnice Bidlo-Dobiáš-Šusta.

Státní moc se dostala úplně do rukou dělnických a vojenských rad, jejichž výkonnými orgány se stali tzv. lidoví komisaři, kteří zaujali postavení dřívějších ministrů. Veškerý soukromý majetek a všechny hospodářské podniky byly prohlášeny za státní čili „znárodněny“ a jejich majitelé a zaměstnanci se stali zaměstnanci státu... Půda vyvlastňována a přiřknuta pouze těm, kdo ji sami vzdělávají. Tím získali pro sebe bolševici selský lid, který, zvoliv sobě selské rady (sověty), nečekal na zákonité rozdělení pozemků, ihned je zabral sám a zmocnil se i statkářských zámků a movitého majetku v nich se vyskytujícího. Stát sám ujal se všeho hospodaření, jmenovitě rozdělení potravin. Odpor proti diktatuře proletariátu byl potlačován hromadnými popravami podezřelých, což prováděly tak zvané mimořádné komise (čerezvyčajnyja komisii, čerezvyčajki). Ústavodárné národní shromáždění, které se sešlo v polovici ledna 1918, bylo rozehnáno, car Mikuláš II. a jeho rodina byli zabiti na pokyn bolševické vlády v Ekatěrinburku 17. července 1918...¹⁰¹

A – 1947: Část VIII. První světová válka a její následky:

„...A. F. Kerenskij se marně pokoušel překlenout rostoucí propast mezi živly konzervativními a socialisty. Jeho krátká vláda byla smetena 7. listopadu 1917 památnou revolucí říjnovou (podle pravoslavného kalendáře 25. října), v níž se k živelnému povstání lidu připojilo také petrohradské vojsko. Státní moc v Rusku přešla úplně do rukou socialistického lidu, jehož výkonnými orgány se stali lidoví komisaři... Vítězná revoluce přikročila bezodkladně k provádění radikálních reforem podle komunistického programu, vrcholícího v znárodnění pozemkového majetku i velkých podniků průmyslových. Vyvlastněná půda přiřknuta v užívání těm, kdo ji skutečně vzdělávají... Selský a dělnický lid přikročil k budování důsledné lidovlády za pomoci volených rad (sovětů), na ochranu vymožeností revoluce zřízeny mimořádné komise... starý carský režim nahrazován novým řádem socialistickým, místo ruského samoděržavného panství nastoupila republikánská vláda sovětů. Poslední pokus o reakci byl hladce zdolán rozehnaním ústavodárného shromáždění v polovici ledna 1918, slabošský car Mikuláš II. skončil neslavně v Jekatěrinburku na Sibíři 17. července 1918...¹⁰²

A – 1938: Mír Ruska s Německem a Rakousko-Uherskem:

„...Průběh ruské revoluce měl velice nepříznivý účinek na bojovnost ruských vojsk. Na počátku července roku 1917 podnikla tato útok na nepřátelská postavení ve východní Haliči..., ale demoralizace Rusů změnila útok tento v útěk... Když se bolševici zmocnili vlády, lidový komisař pro věci zahraniční Trockij (vlastně Bronstein) vyzval koncem listopadu 1917 všechny válčící národy, aby učinili ihned příměří za účelem uzavření všeobecného míru...¹⁰³

A – 1947: Mír Ruska s Německem a Rakousko-Uherskem:

„...Vývoj ruské revoluce se projevil nutně také na poli válečném. Za prozatímní vlády podnikla sice ruská vojska počátkem července 1917 vážný pokus o novou ofensivu na nepřátelská

---

¹⁰¹ Cit. dle: A-1938, s. 144-145.

¹⁰² Cit. dle: A-1947, s. 144-145.

¹⁰³ Cit. dle: A-1938, s. 144. Trockij byl v A-1947 vynechán.

postavení..., ale ruský voják zaujatý velkými událostmi ve vlasti, neměl už nadšení pro válku a tak se ofensiva změnila brzy v ústup...“¹⁰⁴

A – 1938: Konflikt československého vojska s bolševickou vládou:

„...S obdivuhodnou statečností, obratností a ukázněností zmocnilo se československé vojsko, vedené svými důstojníky Syrovým, Gajdou, Čečkem a Švecem, do konce srpna celé trati sibiřské železnice (tzv. magistrály) přesto, že bylo původně spojení jednotlivých jeho oddílů namnoze přerušeno voji bolševickými...“¹⁰⁵

A – 1947: Tato část nahrazena touto formulací:

„...Přes překážky a srážky, ale i dohody s místními posádkami podařilo se statečným československým vojákům, vedeným zdatnými důstojníky k obdivu celého světa obsadit do konce srpna 1918 celou trať sibiřské železnice (magistrály) a dospět v pořádku k tichomořským přístavům...“¹⁰⁶

A – 1938: Část IX. Poválečný svět:

Vnitřní boje v Rusku: „...Panství bolševické strany v někdejší říši carské bylo vážně ohrožováno domácími odpůrci, kteří proti rudé diktatuře Leninově postavili do pole několik „bílých“ armád; zejména v Sibiři sbor Kolčakův, v jižním Rusku sbor Děnikinův a Vrangelův, v Pobaltí sbor Judeničův, a chvílemi se zdálo, že bolševici neodolají tomuto tlaku, podporovanému namnoze, aspoň finančně, západními velmocemi. Těm se totiž jevilo bolševické panství v Rusku nebezpečným zejména propagandou, kterou prostřednictvím tzv. III. internacionály v celém světě konalo, doufajíc, že tím zdvihne obecnou vlnu hnutí komunistického, která nezdolně smete dosavadní řád politický i hospodářský a nastolí všude zásady marxismu ve veřejném životě.

Přes tuto intervenční pomoc ze západu, která však při vyčerpání poválečném nemohla být dosti vydatnou, utrpěly bílé sbory do konce roku 1920 všude porážku, zejména proto, že lidové vrstvy obyvatelstva (zvláště rolníci) z obavy před obnovením šlechticko-statkářského nadprávi zůstaly věrně bolševické vládě. Vláda ta pak užívala k udržení své moci nejtvrdějších prostředků, revolučních soudů a teroru, který vyhnal tisíce příslušníků zámožné a vzdělané vrstvy do emigrace. S vyhraněným užitím třídních hesel o vládě proletariátu k vytvoření státu i společnosti, založených na expropriaci všeho soukromého bohatství a na komunistických ideálech, vytvářela si v boji s odpůrci snah těch značnou rudou armádu...“¹⁰⁷

A – 1947: Část IX. Mezi dvěma světovými válkami:

Vítězství revoluce v Rusku: „...Nová lidová vláda sovětská, vedená pevnou rukou V. I. Lenina, který se stal zbožňovaným idolem všeho socialistického lidu, musila podstoupit ještě těžký zápas s domácími i zahraničními odpůrci než dosáhla plného vítězství. Reakční živly ruské postavily proti sovětům do pole několik „bílých“ armád... Zahraniční odpůrci, nepřející novému režimu z obav,

---

¹⁰⁴ Cit. dle: A-1947, s. 145.

¹⁰⁵ Cit. dle: A-1938, s. 148.

¹⁰⁶ Cit. dle: A-1947, s. 149. Zajímavé je zvláště vynechání jmen legionářů.

¹⁰⁷ Cit. dle: A-1938, s. 156.

aby se myšlenka bolševické revoluce, propagovaná III. internacionálou (kominternou), nerozšířila z Ruska také do jiných zemí, podporovali „bílé“ armády diplomaticky i finančně, doufajíc, že se jim podaří zvrátiti stav věcí, dosažený říjnovou revolucí.

Široké vrstvy selského a dělnického obyvatelstva někdejší carské říše stály však věrně za novou bolševickou vládou, vedenou Leninem. Do konce roku 1920 byly „bílé“ sbory všude vyřízeny nadšenými bojovníky rudé armády, zorganizované na obranu vymožeností revoluce. Po porážce „bílých sborů“ opouštěly reakční živly hromadně sovětskou zem, s jejímž lidový režimem se nedovedly smířiti. Odhodlanost Lenina a jeho oddaných spolupracovníků drtila tvrdou rukou odpůrce revoluce a lidovlády a zvládla nakonec vítězně všechny nesnáze...¹⁰⁸

A – 1938: Rusko-polská válka:

„...s pomocí francouzského generála Maxe Weyganda podařilo se Polákům v polovici srpna obrátiti sovětské sbory na zmatený ústup...“¹⁰⁹

A – 1947: Zde došlo k vynechání jednoho slova: „zmatený“¹¹⁰

A – 1938: Sovětské Rusko:

„...Vládě SSSR., jejíž hlavní oporou zůstala strana bolševická s velmi složitým systémem byrokratickým a neúprosnou státní policií, bylo zápasiti s mnohými obtížemi hospodářskými, zejména s nedostatkem, chvílemi až katastrofálním, mnohých potřeb životních, což nutilo k rozličnému pokusnictví na poli hospodářství státem řízeného. Z pokusů těch zvláště význačná byla jednak snaha po rychlém vydupání ze země velikého průmyslu k racionálnímu zužitkování ohromných přírodních sil říše tzv. pětiletkami, a na druhé straně přeměna života ruské vesnice zřizováním tzv. kolchozů, tj. agrárních kolektivů, a potlačením zámožnějšího rolnictva tzv. kulaků.

O konečném výsledku těchto ohromných pokusů nelze sice ještě činiti úsudek určitý, zejména proto, že narážejí jednak na přílišnou těžkopádnost byrokratického řízení, jednak na kulturní nevyspělost lidového prostředí a třídním zápasem zjitřenou nedůvěru k vrstvám, o starší tradici vyššího vzdělání opřeným; jisto však jest, že výrobní schopnost sovětských republik jest na vzestupu. Snahy o zvýšení gramotnosti a kulturní úrovně lidu jsou při tom vyvažovány naprostou vázaností slova i myšlenky pod vládou soustavy, která s diktaturou určitých hledisek politických i společenských spojuje diktaturu jediného světového názoru. V zahraniční politice s počátku hledala vláda sovětská oporu u poválečného Německa proti mocím, jež vinila z podpory bílého hnutí, a snažila se zároveň nabývatí vlivu v Asii propagandou, zahrocenou proti koloniálnímu panství evropskému. Při šíření vlivu svého v oblasti Dálného východu narazila však na rozpětí Japonska a nebezpečí nepřátelské srážky s ním. Když pak v Německu nový, národně socialistický režim od roku 1933 úplné moci se ujal a zejména sociální demokracii a heslům marxistickým tvrdý boj vypověděl, nezakrýváje při tom svých

---

¹⁰⁸ Cit. dle: A-1947, s. 157.

¹⁰⁹ Cit. dle: A-1938, s. 157.

¹¹⁰ Cit. dle: A-1947, s. 158. Je vidět, že i vynechání jediného slova může významně ovlivnit výklad.

choutek na výbojný postup do oblasti východoevropské, hledala ruská zahraniční politika oporu smlouvami obrannými s Francií i s republikou Československou...¹¹¹

A – 1947: Svaz sovětských socialistických republik:

„...Obtíže s nimiž bylo zápasiti vládě SSSR na poli správním i hospodářském, byly nesmírné a zahraničním pozorovatelům se zdály často nezdolatelné. Nedozírné ruské kraje, osídlené lidem, který byl carskou vládou po dlouhá desetiletí úmyslně zanedbáván a udržován v nevědomosti, vyssáván úplatnou byrokracií i nesvědomitými velkostatkáři, byly válkou i revolucí uvedeny do stavu hospodářského rozvratu, hrozícího katastrofou. K zvládnutí těchto neblahých poměrů bylo nutno uložití sovětskému lidu tuhou kázeň, aby bylo pozvednuto obecné vzdělání a pracovní výkonnost. Bylo nutno vydupati ze země nový průmysl a zavést racionální zemědělství, řízené státem, aby mohly být využity všechny zdroje přírodního bohatství země i nadání jejích obyvatel. Prostředky, které k tomu sovětská vláda volila, např. pětiletky, kolchozy, sovchozy (zemědělské kolektivy), budily dlouho nedůvěru zahraničních pozorovatelů a vyvolávaly někde i odpor domácích rozkolníků, ale přesvědčily nakonec celý svět o zdatnosti sovětského lidu i prozíravosti jeho vůdců. Povznesení zaostalých národů, zvláště v asijské části sovětského svazu na vyšší úroveň lidskou patří k největším úspěchům kulturní práce v dějinách. SSSR představuje nový svět práce a pořádku, novou epochu dějin lidstva, vynucující si obdiv a uznání i u někdejších odpůrců.

Změna názorů na Sovětský svaz projevila se výrazně také v zahraniční politice, zvláště když v Německu nový národně-socialistický režim se ujal od roku 1933 diktátorské vlády... Za této mezinárodní konstelace došlo ke sblížení SSSR se státy západními, zejména s Francií... Také Československá republika uzavřela 16. května 1935 smlouvu o vzájemné pomoci s SSSR, v němž spatřovala záruku své nezávislosti...¹¹²

A – 1947: Italie:

„...Úspěch fašismu, umocněný slaboštvím krále Viktora Emanuela III., uvrhl zemi, která za své sjednocení a politickou samostatnost děkovala velkým ideálům svobody, do náručí bezohledného diktátorského režimu, jaký už ve středověku ničil Itálii, a stal se pak pro mnohé jiné země, zvláště Německo, neblahým vzorem jako drzý výsměch ideálům svobodného ducha moderního člověka...¹¹³

2.4. Školní dějepis po druhé světové válce

Období 40. let znamenalo pro vyučování dějepisu řadu těžkých problémů. Za nacistické okupace měly být světové dějiny omezeny pouze na ty důležité události, které se těsně stýkaly s vhodnými pasážemi českých a německých dějin.¹¹⁴ Učebnice autorů Bidlo-Dobiáš-Šusta byly používány v omezeném rozsahu na gymnáziích (zejména dějiny starověku a středověku) a žáci měli povinnost začernit v textu pojmy nepřijatelné pro nacistickou ideologii.¹¹⁵ Vyučování dějepisu bylo na

¹¹¹ Cit. dle: A-1938, s. 158.

¹¹² Cit. dle: A-1947, s. 158-159. Zajímavé je zvláště vynechání vět o spolupráci SSSR s Německem a snah na Dálném východě.

¹¹³ Cit. dle: A-1947, s. 165. Tato část byla přidána. V předválečné verzi A-1938 se tento výklad neobjevuje.

¹¹⁴ Srov. JULÍNEK, Stanislav a kol., Základy oborové didaktiky dějepisu, Brno 2004, s. 33.

¹¹⁵ TAMTÉŽ

středních školách výnosem z konce roku 1941 dočasně zastaveno a hodiny dějepisu byly postoupeny němčině.¹¹⁶

Poválečný školní dějepis se musel vyrovnat se škodami, které mu minulý režim způsobil. Obsahové zaměření výuky dějepisu bylo orientováno na odstranění nedostatků ve vědomostech dětí, způsobených nacistickou ideologií, kdy byl dějepis ze školy prakticky vyloučen.¹¹⁷ Značná pozornost byla směřována také k zajištění dějepisných učebnic. Výchozím materiálem v tomto směru byla směrnice o revizi učebnic a učebních pomůcek, podle níž se mohly používat učebnice a pomocné knihy, schválené do 10. října 1938; učebnice schválené po uvedeném datu pouze výběrově a to „s podmínkou, že budou vyloučeny po případě neutralizovány všechny prvky fašistické“.¹¹⁸

Dějepis měl po válce následující úkol a cíl: „Věcně správným poznáním osudů českého a slovenského lidu v souvislosti s osudy ostatních národů slovanských i jiných upevňovati uvědomělý postoj mládeže k současné nové výstavbě naší lidově demokratické republiky a k současnému hospodářsko-politickému životu ostatního světa... Správně oceňovati a hodnotiti určující vliv hospodářsko-politických sil na dynamiku a směr dějin...“¹¹⁹ Nová obsahová i ideová náplň vyučování ale ještě nebyla postavena na marxistickém základě, protože chyběly marxistické vědecké práce a učebnice.¹²⁰

---

¹¹⁶ Srov. JANOVSKEÝ, Julius a kol., Základy didaktiky dějepisu, Praha 1984, s. 111.

¹¹⁷ Srov. JULÍNEK, s. 34.

¹¹⁸ Cit. TAMTÉŽ

¹¹⁹ Cit. dle: VĚSTNÍK ministerstva školství a osvěty, Roč. II. 1946, Praha 1947. II. část doplňků a změn Přechodných učebních osnov pro školy obecné, měšťanské a střední, in: Příloha Věstníku ministerstva školství a osvěty pro školní rok 1946-47, s. 3.

¹²⁰ Srov. JANOVSKEÝ, s. 112.

3. Josef Šusta jako učitel

Je zřejmé, že spíše než učitel, byl Josef Šusta především vědec. Já se ale soustředím hlavně na jeho schopnosti didaktické, které dokládám na základě srovnávání učebnic s Šustovými vědeckými pracemi.

Josef Šusta se narodil roku 1874, tedy ještě za života Františka Palackého, který o dějepisu poznamenal, že to „...jest vůbec nejpozdnější plod osvěty národů...“¹²¹ To, aby výsledky vědecké činnosti pokud možno měly „...sloužiti vzdělanému čtenáři obecnému, nikoliv jen odborníkům...“¹²², byl nesnadný úkol, který čekal i na Josefa Šustu při přípravě rozsáhlých „Dějiny lidstva“. Než ale došlo k práci na tomto monumentálním podniku, prošel Šusta dlouhým vývojem.

Ve svých „Vzpomínkách“ nám umožnil nahlédnout do doby jeho dětství, kde především ty části, které souvisí s jeho školními zkušenostmi, stojí za zmínku. Tak například o gymnáziu píše následující: „...V Budějovicích jsem...neměl valné štěstí na působivé učitele, jež zanechávají v duši trvalou stopu...“¹²³ Mladičský student ve škole nacházel „...poušť tuctových hodin, jaké...například poskytoval učitel dějepisu Jan Macháček, suchý patron, který se neodechyloval od chudičké učebnice Lepařovy jen snahou o přesně geografickou lokalizaci jednotlivých událostí...“¹²⁴ Po maturitě neviděl velký historik svou budoucnost příliš růžově. Sám to popisuje takto: „...Trčela ostatně přede mnou také svízelná otázka dalšího studia. Byla ovšem dosti těsně vymezena. Že nechci býti ani medikem, ani právníkem, jsem věděl jistě a tím se přede mne stavěla středoškolská profesura jako nejpřirozenější řešení budoucnosti, na něž jsem se díval s dosti přízemního hlediska nutného zabezpečení existence v obvyklém měšťanském prostředí... Že budu profesorem na střední škole, zdálo se mi...takřka osudovým určením, na jehož okraji mi snad pouze vyrostle několik kvítků básnických a spisovatelských snah. Ale nebyl jsem si jist, mám-li se při tom obrátiti spíše k dějepisu či k přírodním vědám...“¹²⁵

To, jak se Šusta rozhodl, jej nasměrovalo do Prahy na univerzitu, kde se již brzy začal upevňovat v oboru, kterému měl v budoucích desetiletích přispět tolika cennými pracemi. Historikovy memoáry nám sdělují, že i při úspěšných studiích stále váhal, jakým směrem se bude jeho cesta ubírat dál. Opět si zasmušile poznamenal, že ho „zapřede zase střední škola do své šedivé sítě“¹²⁶ Významný posun se ale v jeho plánech už stal, přiznává, že „...chvíle, kdy se... podařilo několik zdařilejších veršů, byly stále řidší a sedal...k věci se stále menším pocitem vnitřní nutnosti. Za to...poutalo více a více vědecké myšlení a stávalo se, že dlouhé týdny...nad seminárkou zapomínal vůbec na...poetické poslání...“¹²⁷

¹²¹ Cit. dle: PALACKÝ, F., Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, Díl první, Praha 2002, s.16.

¹²² Cit. dle: NÁRODNÍ archiv (NA), Praha, f. Pozůstalost prof. J. Šusty, k. 32, inv. č. 115, Dějiny lidstva, obsah 8 dílů, Směrnice.

¹²³ Cit. dle: ŠUSTA, J., Vzpomínky I., Léta dětství a jinošství, Praha 1947, s. 151.

¹²⁴ TAMTÉŽ.

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 187-188.

¹²⁶ ŠUSTA, J., Vzpomínky II., Mladá léta učňovská a vandrovní, Praha 1963, s. 94.

¹²⁷ TAMTÉŽ.

Díky cennému pramenu, jakým „Vzpomínky“ jsou, máme možnost vidět, kdy se přibližně stala proměna v historika. Přestože uvedené pasáže naznačují, že by se středoškolští učitelé a studenti od tohoto vědce nemohli dočkat nějaké významné pomoci, opak je pravdou.

Budoucnost ukázala, že Josef Šusta se stal velkým učitelem ne v pedagogickém myšlení, ale v kultivování historického vědomí. Značně široký záběr zkoumané problematiky mu umožňoval skrze své spisovatelské nadání učit tomu, co sám nazývá „cestami univerzálně historického poznání“.¹²⁸

Podstatné zkušenosti získal začínající vědec již během let 1901 až 1905, kdy učil čtyři roky dějepis na Československé obchodní akademii v Praze.¹²⁹ Své poznatky vystihl následující charakteristikou: „...Učitel historie si má být dobře vědom toho, že dějepis vedle své obecně zušlechťující citové a národní stránky nesmí učit jen minulosti, ale má vést zároveň i k poznání přítomných věcí. Dějepis nám vysvětluje přítomnost tím, že ukazuje, jak to, co je, v minulosti postupně vznikalo a jeví se nyní posledním článkem dlouhého vývojového řetězu. Historie nerozkládá svěžího stromu na jeho chemické složky, sleduje však jeho vzrůst z nitra země, od jemných vláken kořene až k zeleným listům, které se zdají býti jen prchavou zvěstí dneška, jsou však úplně podmíněny mnohaletým vzrůstem mohutného celku. Historie není tak jen „magistra vitae“ ve starém, pragmatickém smyslu, který v ní viděl především sběrnou poučných příkladů lidské síly i slabosti, nýbrž stává se jedním z nosných trámů bystrého a vpravdě kulturního nazírání na život“.¹³⁰

Při pohledu na Šustovo historické dílo jistě hned upoutá fakt, že se vyznačuje velmi osobitým a svérázným slohem. Josef Blüml k tomu poznamenává: „...Někdy působí poněkud archaizujícím slohem, často vyniká afektovaností a téměř impresionistickým uměleckým vyjádřením. Historik si libuje i v neobvyklých analogiích. Jeho talent byl vysloveně epický na rozdíl od dramatického talentu Pekařova a lyrického Gollova...“¹³¹

Šustův žák, historik Karel Stloukal, se vyjádřil k neopakovatelnosti přednesu svého učitele s jasným uznáním: „...“výtvarné myšlení“ je patrné už ze Šustova způsobu vyjadřování. Při četbě jeho prací si teprve uvědomíte, kolik výstižných charakteristik lze převzít z výtvarného umění, kolika bystrými analogiemi z výtvarnictví přiblížit ducha doby v dějinách politických, duchovných i hospodářských. U Šusty to však není pouze vnější laciná dekorace nebo vypůjčená terminologie, to je přímo nový duch, kterého vnáší do svého oboru a jenž plodně působí také na své žáky...Historikům obecným vštěpoval...poznání, že zřetel k vývoji umění je složkou pro plné pochopení dějin nepostradatelnou...“¹³²

Domnívám se, že zmíněné kvality ve výkladu dějin umění, Šusta předvedl již ve své první učebnici „Dějin nového věku“ pro vyšší školy obchodní. Část, která se věnuje „Itálii v době baroku“, je velmi dobrou ukázkou přehlednosti a nenásilného začlenění do ostatního výkladu.¹³³ O této učebnici

¹²⁸ Cit. dle: ŠUSTA, J., Úvahy o všeobecných dějinách. Velké milníky, Praha 1999, s.10.

¹²⁹ Srov.: BLÜML, J., Josef Šusta. Úvahy o dějinách a dějepisectví, České Budějovice 2006, s. 111.

¹³⁰ TAMTÉŽ, s. 112.

¹³¹ Cit. dle: BLÜML, J., Josef Šusta – historik umělec, in: Jihočeši v české historické vědě, s. 109.

¹³² Cit. dle: STLOUKAL, K., Šustův vztah k dějinám umění, in: Josefu Šustovi k šedesátinám, Praha 1934, s. 4.

¹³³ ŠUSTA, J., Dějiny nového věku. Všeobecný dějepis pro vyšší školy obchodní, díl třetí, Praha 1905, s. 93-94.

byl vysokého mínění i Jaroslav Goll, který řekl, že: „...Než nehledě k jejímu nejbližšímu určení, kniha ta má význam pro naši historickou literaturu, a měla by i v literaturách jiných...“¹³⁴

Josef Šusta patrně inspiroval také středoškolského profesora Jaroslava Sochora, který byl autorem učebnic pro nižší gymnázia a metodických příruček. Sochor byl toho názoru, že „...Jedním z úkolů dějepisných lekcí je, aby nás naučily pozorovat události nezaujatě a ocenit váhu odstupu při tom...“¹³⁵ Sám vzpomíná na své učitelské začátky takto: „...vedle mizejících již učebnic, Gindely-Řehákovy a Kameníček-Dvořákovy, byla nejcennější nová učebnice Bidlo-Hýbl-Šustova. Vděčně na ni vzpomínám. Nejen že podala cenný výběr látky, takže o hlavním se z ní člověk dozvěděl, ale nejcennější pro školskou práci byly náměty k myšlení o vyučovací metodě. Tím co jsem nad ní promyslel, mi kniha nejvíce dala. Zvláště některé partie mi daly základ metodický...“¹³⁶ Podle Sochora ale pochopitelně učebnice ideální nebyly. „...Musíme doznat, že všechny učebnice přepjaly tětívu studenta středoškolského...“¹³⁷ „...Když jsem začínal učit, probral jsem s kvintány všecko z Bidlo-Hýbl-Šustovy učebnice. Výklad byl uspěchaný, musil jsem velmi rychle, bez zastávky mluvit, bez zastávky hodit pár poznámek na tabuli a nemilosrdně stručně přelétnout otázky při zkoušení. Hoši viděli mou mladou horlivost, vycítili snad i můj zájem o ně: pracovali, hleděli držet tempo, ale nebylo možno myšlenky prožít. Výsledek jejich i mé práce pramalý. Lépe jednu myšlenku prožít, než dvě, tři jen zběžně obhlédnout. To pokládám za program...“¹³⁸

Jaroslav Sochor byl zastáncem pracovní školy a měly na něj vliv i myšlenky Johna Deweyho, který byl toho názoru, že: „...Znalost minulosti je klíč k pochopení přítomnosti. Dějepis se obírá minulostí, ale tato minulost jsou dějiny přítomnosti...“¹³⁹

3.1. Šusta a dějinné perspektivy

Vzhledem k tomu, že tématem práce jsou učebnice, které se vyznačují pestrým výkladem dějin politických, sociálních, hospodářských a kulturních, bude nezbytné dát do popředí tu myšlenku, která nezbytnou faktografii posouvá výš. Je patrné, že autor učebnic ve svých historických pracích našel určitý sklon hodnotit proměnu imperialismu v dějinách.

Znalost Evropy období reformace, protireformace a renesance poskytla Šustovi příležitost k napsání první syntézy v rámci učebnice pro vyšší obchodní školy.¹⁴⁰ Učebnice, která dovedla evropské dějiny až k pádu Napoleona, ukázala, že schopnost vyložit dlouhé časové úseky, se zdá být nezpochybnitelná. O čtyři roky později, roku 1909 vyšla nesmírně důležitá úvaha o „Dějinných předpokladech moderního imperialismu“. Od té vedla cesta přes učebnice, které psal s J. Bidlem, až k syntézi evropských dějin 19. století. Důvod, proč považují za tak cenný článek o proměně imperialismu v dějinách, je takový, že se zde Šusta vyjadřuje k tématu poměrně dosti ostře a otevřeně.

¹³⁴ Cit. dle: NÁRODNÍ archiv, Praha, f. Pozůstalost prof. J. Šusty, k. 58, inv. č. 202, Recenze, Národní listy 23. 6. 1912.

¹³⁵ Cit. dle: SOCHOR, J., Kudy půjde vývoj, Praha 1938, s. 37.

¹³⁶ TAMTÉŽ, s. 10.

¹³⁷ TAMTÉŽ, s. 29.

¹³⁸ TAMTÉŽ, s. 30.

¹³⁹ Cit. dle: DEWEY, J., Demokracie a výchova, Praha 1932, s. 290.

¹⁴⁰ Srov. KUTNAR, F., MAREK, J., Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 1997, s. 505.

Skutečnost, že nepodléhal momentální působivosti rozmachu evropských velmocí, umožňuje číst zajímavou kritiku myšlenky imperialismu, jak ji můžeme postřehnout v historickém vývoji.

„Touha po smělém rozletu do dálky jevila se u národů evropských sice hned, jakmile se počaly vynořovati v jasnější vyhraněnosti ze zmatků raného středověku; křížové výpravy dosvědčovaly to stejně jako odvážné plavby Skandinávců do Grónska a dalekého „Winlandu“. Než teprve postupné zdokonalení nautických i válečných prostředků, vyznačujících západní vzdělanost od doby renaissanční, umožnilo evropskému člověku vytváření podivuhodných panství v zámoří...“¹⁴¹

To je nepochybně výstižná charakteristika, ale ve své retrospektivní úvaze z roku 1909 jde Šusta ještě hlouběji do minulosti. Hesla imperialismu a imperialistické politiky slyšel ve své době ze všech stran a zamýšlí se nad samotným pojmenováním „imperialismu“, které nás vede do období pozdní antiky.¹⁴² Aby dal do širších souvislostí například Napoleonovo dobovatelské počínání, rozhodl se pro následující pojetí: „...Imperium to jevila se oku povrchního pozorovatele sice pouhým dílem zvůle a bezmezné panovačnosti geniálního Korsičana; vskutku bylo zároveň významným článkem ve vývoji ideje, která po staletí mocně působila v dějinách evropských a jejíž podstatu i proměny jest nám aspoň poněkud osvětliti, chceme-li nabýti vhodné základny k pochopení politických dějin 19. věku...“¹⁴³

V takovém pojetí pak 19. století objevuje sílu tradice, jejíž původ Šusta nachází v pozdní Antice. „...Vskutku však římské imperium jest zjevem svérázným a novým v dějinách. Nenít útvarem dynastickým, nýbrž především kulturním, spínajíc v pevnou jednotu celou oblast vzdělanosti hellenisticko – římské...“¹⁴⁴ „...Tehdy dospěla hellenistická filosofie po prvé také k pochopování lidstva jako jednotného, kulturního celku a představa ta nebyla nikterak zeslabena, nýbrž zesílena, když ve 4. století po Kr. křesťanství zvítězilo nad ostatními kulty v říši římské...“¹⁴⁵

Je zajímavé sledovat tuto linii myšlení, protože již uvedené období pozdního Říma není jediným klíčovým obdobím pro pochopení moderních evropských dějin. Další „zastávku“ nalézáme v jiném kulturním zlomu: „...Tak od 7. století počínajíc bývalá říše římská rozpadla se na tři samostatné oblasti kulturní: svět západoevropský, byzantský a muslimský, jež úplně potom nesplynuly již nikdy...“¹⁴⁶ Zdá se, že Šusta sympatizuje s názorem, že „...mění se...až v době mezi 7. a 9. stoletím obraz kulturního světa evropského zásadně mnohem podstatněji než v době t. zv. stěhování národů, do jehož vln...většinou byla kladena hlavní caesura dějinného vývoje mezi antikou a středověkem...“¹⁴⁷

¹⁴¹ Cit. dle: ŠUSTA, J., Světová politika v letech 1871-1914, I. Svět zámořský, východ a Evropa až do berlínského kongresu, Praha 1924, s. 9.

¹⁴² Srov. ŠUSTA, J., Dějinné předpoklady moderního imperialismu, Praha 1909, s. 1; ŠUSTA, J., Dějiny Evropy v letech 1812-1870, I., Praha 1924, s. 1.

¹⁴³ Cit. dle: ŠUSTA, Dějiny Evropy..., s. 1.

¹⁴⁴ Cit. dle: ŠUSTA, Dějinné předpoklady moderního..., s. 1.

¹⁴⁵ Cit. dle: ŠUSTA, Dějiny Evropy..., s. 1.

¹⁴⁶ Cit. dle: BIDLO-ŠUSTA, Všeobecný dějepis, II. díl, Praha 1921, s. 22.

¹⁴⁷ Cit. dle: ŠUSTA, J., Henri Pirenne, Praha 1936, s. 44.

Po dobovatelském úsilí islámu, nás Šusta přivádí k dalšímu přelomovému období, kdy opět upřesňuje: „...Požadování jednotnosti při prameni veškeré veřejné moci v křesťanstvu náleželo do onoho ideového inventáře, který byl přejet z antiky. Celý ten inventář počal však ustupovati do pozadí, když na západě vyrůstá nová vzdělanost, jež si stanoví samostatně otázky a vlastními prostředky je řeší. Ta v plné síle vyvinula se nejdříve na onom území, které od 10. století císařskému imperialismu unikalo, hlavně ve Francii a v Anglii...“¹⁴⁸

Je tedy pravděpodobné, že přibližně od 10. století se západní území začínají odklánět od již zmíněné myšlenky. Dříve totiž idea obnovení císařství slavila velký úspěch v případě Karla Velikého, který „...nechtěl se...pokládati za zakladatele nového císařství, nýbrž za skutečného pokračovatele moci imperátorů starověkých... Ideálem Karlovým bylo, aby říši svou uskutečnil sen Augustinův o státu božím na zemi. Jeho císařství jeví rysy theokratické...“¹⁴⁹

Šusta nachází ovšem i další případy zesílení významu staré myšlenky: „...Vzpomínka na imperátory a jejich titul hlásí se...všude tam, kde dochází k neobyčejnému soustředění panovnické moci; zdálo se, jako by se heslo to věšelo na každý velký úspěch. V 10. století anglosaští monarchové Edred nebo Edgar zovou se „totius Albionis imperator Augustus“ nebo „basileus Anglorum“, a jejich dánský nástupce Knut přikládá si rovněž titul císařský; o něco později i řada kastilských králů, spojujíc v jedno několik státeků, přijímá název „imperator Hispaniae“, kdežto ve východní říši již v 10. století chán Bulharů si osvojil carskou důstojnost...“¹⁵⁰

Jdeme-li dál v evropském vývoji, pak vidíme, že „...po císařském a papežském (soupeření, pozn. aut)...francouzský imperialism ve chvíli, kdy Filip Sličný ruší smělou rukou veliký útvar řádu templářského, zabírá Lyon a skoro celé království Arelatské a kdy celá Evropa se mění dotekem gotické kultury, z Francie na všechny strany vyzařující...“¹⁵¹ Tímto jsme tedy jasně informováni, že výboje se pouze nehlásí k dávno vyhaslé slávě antických vládců, ale už „vyvázejí“ vlastní kulturu.

V 15. století můžeme pozorovat pokles imperialistické ideje: „...Vskutku stala se ve chvíli, kdy pádem Cařihradu zaniká vůbec císařství východu, koruna římská na hlavě podivínského a bezmocného Habsburka, Fridricha III., takřka holou dekorací; zároveň ztratilo však také papežství neobyčejně mnoho na své universální působnosti. Veliké koncily reformní, kostnický i basilejský, hnutí husitské a dokonalá zesvětšlost papežů renaissančních, vše to odňalo kurii římské nadobro důvěru zaalpských národů a zdálo se, že obě moci, jež byly ve středověku tolik zápasily o vrchní vládu nad křesťanstvem, ztrácejí takřka veškerým význam pro další vývoj evropský...“¹⁵²

Období renesance se nám ukazuje v následující podobě: „...Radost ze žití vezdejšího zatlačuje již zřejmě středověkou péči o spásu posmrtnou; roste přepych, touha po požitku a sebevědomí osobní. Tradicionální hranice starého světa nedovedly již vázati této energie, která se rozlévala v objevných cestách do dalekého neznáma, zatím co v Evropě počátky podnikavého kapitalismu prolamovaly

¹⁴⁸ Cit. dle: ŠUSTA, Dějinné předpoklady..., s. 9.

¹⁴⁹ Cit. dle: BIDLO, ŠUSTA, Všeobecný dějepis, II. díl, Praha 1912, s. 44-45.

¹⁵⁰ Cit. dle: ŠUSTA, J., Z dob dávných i blízkých, Praha 1924, s. 80.

¹⁵¹ Cit. dle: ŠUSTA, Dějinné předpoklady..., s. 11.

¹⁵² Cit. dle: ŠUSTA, Dějiny Evropy..., s. 3.

starosvětský, církevním názorem posvěcený řád výrobní a vyšší cenění zámožnosti a osobního talentu počínalo měnit společenské poměry v neprospěch tuhého kastovníctví doby předešlé... Dle vzoru pevného státu antického vzniká stát novodobý a přímá protiva středověkých říší... Noví panovníci...navenek pak neuznávají žádné společné moci vyšší a touží namnoze bezohledně po rozšíření panství svého na útraty sousedů, třeba i za cenu spolku s nepřítelem křesťanstva. Ale právě tato všeobecná rozpínavost dala podnět k počátkům práva mezinárodního a k požadavku vzájemné rovnováhy suverénních států evropských...¹⁵³

Ve změněné době došlo k další proměně staré ideje, kdy k jejímu povznesení přispěli Habsburkové. Tehdy „...mohl ctižádostivý Karel V. uchopiti císařské žezlo se silou zcela jinou, než jeho předchůdcové...“¹⁵⁴ „...Karel V. snil o uskutečnění vrchní nadvlády v křesťanském světě, jaká byla ideálem středověku, spojené však s důkladností všestranné moci novodobého vladaře...“¹⁵⁵

„...Mír vestfálský pohřbil ideály Karla V. a habsburský imperialismus vůbec... Ani tehdy nebyla idea nejvyššího rozhodčího panství nad Evropou mrtva. Ona ani neustoupila do pozadí, nýbrž pouze změnila pána. Přešla s Habsburků na Bourbony tím, že se hlavní obhájce stal sám útočníkem...“¹⁵⁶ Vidíme, že „...Ludvík XIV. Zároveň snažil se opřít své o jinou historickou upomínku, klada důraz na to, že francouzský král jest vlastním dědicem Karla Velikého...“¹⁵⁷

Další možnost, jak postřehnout vývoj starého dědictví, nám Šusta líčí takto: „...Imperialistická snaha od smrti Ludvíka XIV. nenalezla ovšem v 18. věku ve Francii osobnosti, která by se stala jejím vlastním představitelem, a proto síla tradice působila spíše latentně, nalézajíc účinného spojence v kulturním ovzduší. Neboť stejně jako pompésní barok Ludvíka XIV. ovládala také rokoková a pseudoklasicistická vzdělanost francouzská Evropu v době, kdy vliv Voltaireův a encyklopedistů pronikl až na daleký sever rozšířeného jeviště evropského a učinil ze vzdělané Evropy na chvíli zase skoro jednotnou, aspoň ideově uniformní oblast...“¹⁵⁸

Pro chápání následujícího vývoje Šusta upozorňuje, že „...rok 1780 byl okamžikem rozhodným pro anglické dějiny, okamžikem vážné krise, a že z ní Anglie vyšla zocelena, bylo nejosudnějším předpokladem pro budoucnost francouzského imperialismu...“¹⁵⁹

„...Imperialism francouzský, který se roku 1789 zdál na věky pohřben velikou revolucí, ožil jí vskutku mocně znova. Ale změnil ovšem podstatně svůj subjekt. Jeho nositelem již není rod královský a jeho účelem není již lesk dynastie, nýbrž svrchovaný národ oděl se tu sám výbojnou zbrojí svých někdejších pánů a opřel starou ideologii imperialistickou novým mohutným trámcem...“¹⁶⁰

¹⁵³ Cit. dle: ŠUSTA, Dějiny nového věku, Praha 1905, s. 2.

¹⁵⁴ Cit. dle: ŠUSTA, Dějiny Evropy..., s. 3.

¹⁵⁵ Cit. dle: ŠUSTA, Dějiny nového věku, Praha 1905, s. 22.

¹⁵⁶ Cit. dle: Dějinné předpoklady..., s. 23.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ, s. 24.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 32.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ, s. 35.

¹⁶⁰ Dějiny Evropy..., s. 24.

Příchodem Napoleona se stala Evropa svědkem „...vpravdě ikarovského rozletu za mocí světovou...“¹⁶¹ „...Přijetím titulu císařského Napoleon I. ukázal, že jest si vědom dlouhého vývoje, na jehož konci sám stál... Imperialism ideově byl založen na myšlence míru a nejvyššího tribunálu pro celé lidstvo, a myšlenka ta na sklonku 18. věku zachovávala stále ještě svou působivost, jak vidíme ve spisku Kantově o věčném míru z roku 1795, kde jest vysloven zajímavý názor, že věčný mír může přijít jen z Francie, odkud dotud přišli všechny války. Kant ovšem zásluhy Francie o pacifikaci Evropy čekal v zcela jiném způsobu, nežli bylo brutální vojáctví Bonapartovo, ale ideově daly by se zajisté nalézt rozličné svazky mezi snem královeckého filosofa a ethickým podkladem Napoleonovy světovlády...“¹⁶²

Popisem porážky Napoleona Šusta otevírá další souvislosti: „...Starou Evropu Ludvíka XIV. veliký císař snadno pokořil, ale jemu bylo nad to měřiti se s novou složkou její, s Ruskem. Imperialism latinský srazil se tu s dědicem říše východní...“¹⁶³

„...Vývoj říše moskevské, od 16. století rychle postupující,...v mnohém ohledu upomíná na dějinný vývoj republiky římské. Vidíme, že v obou případech v průběhu tří set let poměrně malý stát stává se výbojnou veleříší, vybudovanou především na militaristickém základě...“¹⁶⁴ „...Sebevědomí národní církve a domnělé dědictví vševládných nároků byzantských dodalo velkoknížecí moci moskevské lesku, vyjádřeného titulem carským, který stal se obvyklým v polovici 16. věku...“¹⁶⁵ Zajímavé srovnání západoevropského a východoevropského pojetí tradice uvádí Šusta takto: „...Jako středověkému imperialismu jízdy do Říma, tak tomuto duchovnímu sousedu symbolem bylo opanování Říma východního na Bosporu ruskou mocí, která spojením velikého pravoslavného křesťanstva pod svým vedením rychle zastíní setmělý západ. Carská politika ochotně přijímala tuto ideovou oporu pro svou snahu po přístupu k jižnímu moři a po brzkém rozdělení dědictví churavé despotie osmanské...“¹⁶⁶

Vzestup a světové nároky Britů opět historik hodnotí po svém: „...Stará exklusivní domýšlivost insulární, kterou již benátské vyslanci 16. věku dobře líčí, proměnila se v 19. věku v jakousi kosmopolitickou náladu, která vidí v Britovi vlastního správce nejvyšších statků lidstva, stojícího mimo žárlivost menších národů, v náladu upomínající na francouzský pojem „la grande nation“ v 18. věku a ztotožňujícího zájem lidstva se zájmem Albionu... Průmyslová revoluce... vzbudila v Anglii přesvědčení, že britský živel předstihl značně ostatní lidstvo...“¹⁶⁷

Až dosud jsem ukazoval Šustovo vnímání ideje v minulosti. To ale nebyl historikův cíl, pouze ukazovat, že v jeho době tolik živá myšlenka „imperialismu“ zde už byla v mnoha různých podobách. Svou retrospektivní úvahou chtěl přiblížit náladu své doby a možné výhledy do budoucnosti: „... Z úvah...nám vystupuje podstata novodobého imperialismu. Není to již snaha po jednotě kulturního

---

¹⁶¹ TAMTÉŽ, s. 28.

¹⁶² Dějinné předpoklady..., s. 37.

¹⁶³ TAMTÉŽ.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 39.

¹⁶⁵ Všeobecný dějepis, Praha 1905, s. 120.

¹⁶⁶ Dějinné předpoklady..., s. 43.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 44-45.

lidstva, nýbrž boj o rozdělení světa, světová politika, která svému rozšířenému hledisku podrobuje i otázky čistě evropské... Zápas o svět činí velké národy zase tvrdými a zatlačí všelidské tóny aspoň na tak dlouho do pozadí, dokud z boje nevyjde nová rovnováha světová a veliké balvany vzájemným třením se neohladí. Perspektiva ta ovšem nepřináší s sebou nutnost, že by celý svět měl beze zbytku podlehnouti velikému dělení. Historická cena starých útvarů menších v Evropě samé zajisté bude protiváhou proti pouhé velikosti zámořských impérií a jako se při dělení evropského světa v minulých stoletích na veliké státy zachovaly malé ostrovy Švýcar nebo Nizozemí, podobná možnost ve velikém procesu blízkých dob kyne zajisté také těm celkům evropským, které nemají přímé účasti ve vlastní světové politice. Jim případně nepochybně významná úloha prostředníků mezi vzrostlými sousedy, ale v době velikých rozhodnutí také ony musí dokázati svou cenu neohroženou tvrdostí a oceněním vlastních státních sil, nikoliv mělkým spoléháním na záruky všelidské humanity.¹⁶⁸

Stejně jako první vydání učebnice, jde i v případě zmiňované úvahy o práce vydané nedlouho před první světovou válkou. Z tohoto pohledu si historik kladl opodstatněné otázky. Jeho pojetí „imperialismu“ lze chápat jako potřebu vyrovnat se s ideologií. Historii zde svým posluchačům prezentuje v podobě jakési opory v rozbouřené době a atraktivitu určitých hesel se snaží objasnit ohlédnutím, kam až nám to historické poznatky umožňují.

3.2. Josef Šusta a historický expresionismus¹⁶⁹

Tato podkapitola má za úkol kritický pokus o zachycení významu referátu Josefa Šusty, který se týkal pohledu na nový proud v meziválečném dějepisectví.

Pro výzkum vědeckého odkazu českého historika má význam jedna nedávná událost. Ke konci roku 2010 se poprvé v českém překladu objevila kniha *Zánik Západu*, jejímž autorem byl německý filozof dějin Oswald Spengler.¹⁷⁰ Je to již devadesát let, co se Šusta k této filozofii dějin poprvé vyjádřil. Celý referát byl v roce 1924 otištěn v knize úvah *Z dob dávných i blízkých*, kde se objevila také předválečná práce *Dějinné předpoklady moderního imperialismu*.

Josef Pekař si o Šustově knize poznamenal: „...Táž výše evropská a schopnost ponořit se a chutnat každou kulturu v odtažitých historických historiosofických studiích a analogiích...“¹⁷¹ Z novějších komentářů se můžeme dočíst např. uznání od Jiřího Lacha: „...To co napsal na počátku dvacátých let ve stati *Soumrak západní vzdělanosti a jeho německý prorok*, nebyla jen bystrá analýza dvoudílné knihy, ale zároveň Šustova vlastní freska vývoje světových dějin, napovídající, že autor

¹⁶⁸ Dějinné předpoklady..., s 56-57.

¹⁶⁹ Takové označení je použito na stránkách Bernheimova *Úvodu do studia dějepisu*. Bernheim o Spenglerovi pojednává především v kapitole věnované filosofii dějin a jeho postoj považuje za tak zvaný expresionistický názor na dějiny (autorem tohoto termínu, který našel své uplatnění především v oblasti umění, je malíř J. A. Hervé) spočívající na principu intuice. Intuitivní badatel v dějinách nachází „místo strnulých zákonů typy živoucího bytí a vznikání, místo forem symbolické děje“. Bernheim nesouhlasí s „básnickým“ pohledem na historii. Dějinám se má rozumět a ne o nich básnit (Bernheim). Srov.: JÍLEK, Jiří, *Filosofie dějin v díle Oswalda Spenglera „Zánik Západu“*, in: *Moderní dějiny 9*, Praha 2001, s. 47.

¹⁷⁰ SPENGLER, Oswald, *Zánik Západu*. Obrisy morfologie světových dějin, Praha 2010.

¹⁷¹ Cit. dle: DENÍKY Josefa Pekaře 1916 – 1933, ed. Josef Hanzal, Praha 2000, s. 28.

Kusu středověké historie našeho kraje je schopen synteticky přistoupit rovněž k dějinám obecným...¹⁷²

V době krizového poválečného vývoje vzbudil Spenglerův obraz dějin značnou odezvu a všude bylo k dílu zaujato stanovisko pro a proti.¹⁷³ Josef Šusta zůstal i zde kritickým a nestranným při svém posuzování této nové filozofie dějin. Považoval ho za „...dílo pozoruhodné, s nímž jest dobře vyrovnati se i když nikterak nesouhlasíme s jeho vývody...“¹⁷⁴ Český historik projevil uznání především k tomu, jak dílo komentovalo přítomnou situaci: „...To však, co zvláště vyznačuje práci Spenglerovu a dává jí aspoň poněkud ráz novosti, jest, že svůj prorocký zrak neobrací k budoucnosti poměrně vzdálené, nýbrž že navazuje těsně na přítomné předpoklady a určuje jejich bezprostřední vývoj. S tím pak souvisí i dvojitý účel práce, praktický a vědecký. Lidstvu dnešnímu dostává se v knize jednak poučení o tom, které cíle jeho snažení jsou vskutku nedosažitelné a vedly by jen do slepé uličky nezdaru...“¹⁷⁵

Josefa Šustu především zneklidňoval vliv nového směru v sousedním Německu: „...Úspěch knihy Spenglerovy ve vzdělaném prostředí německém jest zcela neobyčejný... Zejména vzdělaná mládež německá jest z veliké části podmaněna básnickou vzletností Spenglerových paradoxů, oslněna záračnou všestranností jeho učenosti, která zasypává čtenáře zdánlivě nepochybnými doklady ze všech oborů vědních i ze všech, sebe vzdálenějších kultur. Na sto padesát tisíc výtisků knihy putuje německým prostředím...“¹⁷⁶

Nejdůležitější částí referátu je samozřejmě historikův postoj k vědecké metodě, kterou kniha o „Soumraku západní vzdělanosti“ nabízí. Přicházíme ke zjištění, že se před námi objevuje „...zásadní mnohost několika kultur, naprosto svérázných a ve své singularitě navzájem nezávislých...“¹⁷⁷ Požadavkem na badatele jsou následující schopnosti: „...Psátí historii jako filosof jest možno jen, když pochopujeme vyšší projevy životní síly lidské, kultury, jako organismy pouze vnitřním napětím určované,... a když vytváříme jejich obrazy pomocí symbolů, prozrazujících zjevně jejich bytost i stadium jejich vývoje...“¹⁷⁸ Aplikací nové metody – srovnávací fyziognomiky – bychom byli obohaceni o takovou schopnost, jakou má paleontologie.¹⁷⁹ Šusta velmi často nesouhlasí především s tabulkami, které jsou součástí metodiky: „...Tabulky ty jsou... zvláště význačným znakem knihy, který jest sice s to, aby mocně působil na laika nekritického, ale opravdu pečlivému uvažovateli o celku díla jen ještě zesílí pochybnosti četbou nabyté...“¹⁸⁰ Český historik vidí úkoly výzkumu takto: „...Přirozeným úkolem dějepisu jest, jak známo, poznávati význačné události minulé v jejich konkrétní jedinečnosti a přispěti správnou retrospektivou, ukazující nám, jak vzniklo to, co dnes jest, a

¹⁷² Cit. dle: LACH, Jirí, *Josef Šusta a Dějiny lidstva*, Olomouc 2001, s. 58.

¹⁷³ Srov. BERNHEIM, Ernst, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1931, s. 35.

¹⁷⁴ Cit. dle: ŠUSTA, Josef, *Z dob dávných i blízkých*, Praha 1924, s. 5.

¹⁷⁵ TAMTÉŽ, s. 6.

¹⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 38.

¹⁷⁷ TAMTÉŽ, s. 6.

¹⁷⁸ TAMTÉŽ, s. 9.

¹⁷⁹ Srov. TAMTÉŽ, s. 10.

¹⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 22.

usnadňující tak vysvětlení nejedné životní otázky metodou zcela jinou, než jest metoda přírodních pouček...¹⁸¹

Jak jsem již zmínil, Šustu zaujal hlavně pronikavý rozbor přítomné situace: „...Západní civilizace tedy vstoupila do fáze, kdy úplná zhouba protivníkovy pod heslem „Carthago delenda est“ stává se nyní cílem, jak to prozrazuje i versailleský mír roku 1919, a nevšimavost k záhubě milionů hladem a bídou snáší se klidně s vznešenými hesly o smíření národů a všelidského bratrství, stejně jako se hesla zaručující svrchovanost lidu snášejí se skutečným složením moci té do rukou několika málo dravých a lstivých jednotlivců. Takový byl osud antiky od dob zmatených zápasů diadochů v hellenismu až k bojům, jež vytvořily císařství římské; tytéž rysy jeví v Egyptě doba Hyksů i v Číně tzv. doba válčících států, a pro naši kulturu zahájil periodu tu napoleonism a postupný vzrůst militaristických příprav v 19. věku, jež vyvrcholily pak ve světové válce... Dispozice ty povedou nezvratně k dalším podobným katastrofám, k nimž washingtonská konference roku 1921 bude stejně předehrou, jako byla mírová konference roku 1907 předehrou následujících srážek...“¹⁸²

Šusta se k této nové filozofii dějin stavěl značně kriticky, přesto ale vyjádřil hluboké uznání: „...Spengler jest věru muž vzácného důvtipu i prudké obrazivosti a mohoucnosti ty působí, že nejedna z jeho rovnic a charakteristik má opravdu zlaté zrno a jest s to, aby odborné vědě ukázala novou, schůdnou stezičku k proniknutí do těžce přístupných koutů dějinného pochopení...“¹⁸³

Domnívám se, že pozdější tvorbu Josefa Šusty tato biologická filozofie dějin významně ovlivnila. Český historik to sám nepřipouští, ale jisté vlivy tu jsou. Šusta uvažoval tak, že „...sotvakdy pomine nutnost členiti nepřetržitý tok dějin na veliké úseky, a to nejen k účelům školským a popularizačním, nýbrž i z hlubší potřeby filosoficko-syntetické...“¹⁸⁴

Použití postupů srovnávací morfologie je možné odhalit v Šustových úvahách o Antice. „...Biologie hledá již v drobném útvaru zárodečné buňky základ rodových i osobních mohoucností vyspělé bytosti. Podobně neodolatelně lákal dějepisce od dávných dob tolik mikrokosmos zevních i domácích bojů naplňujících nejstarší dějiny římské, ač byly vskutku dětsky nepatrné ve srovnání s pozdějšími náběhy republiky i císařství...“¹⁸⁵

Srovnávací fysiognomika byla v Šustově podání prověřena takto: „...Souvěký náš život jest publicistikou i přirozeným sklonem davů vychováván k nejvyššímu hodnocení toho, co se v sportovním nářečí zove rekordem. Dociluje se toho zpravidla krajním úsilím, hluchým ke všem svodům životní pohody, a plným rozpětím osobnosti se zrakem utkvělým jen k určené metě. Taková byla nálada Říma na počátku 2. století př. Kr., kdy se republika vyšlá z hrozného boje takřka dvaceti let, znavena k smrti a s řadami branného občanstva valně ztenčenými, takřka bez oddechu vrhla do nového zápasu s vůdčími mocnostmi Blízkého východu. Zde rozhodla patrně opět nikoliv

---

¹⁸¹ TAMTÉŽ, s. 23.

¹⁸² TAMTÉŽ, s. 35.

¹⁸³ TAMTÉŽ, s. 42.

¹⁸⁴ ŠUSTA, Josef, Úvahy o všeobecných dějinách. Velké milníky, Praha 1999, s. 96.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 68-69.

demokratická vůle davu, nýbrž vůdčí kruh senátorský, otřelý v politickém životě a beze vsí vlídné citlivosti pochopující jedinečný příkaz chvíle, daný okamžitými poměry helénistického světa...“¹⁸⁶

Můžeme v této myšlenkové linii pokračovat a uvidíme, kam nás Šusta přivádí. V popisovaném období vidíme, že to nebylo tak dlouho, co hellenistické státy na republiku „...hleděly s přezíravostí jako na okrajový útvar selského přístřihu a jen místního významu. Dějiny opět potvrdily zkušenost, že státy kulturou valně nasycené stěží odolávají úderům sveřepé síly mladších sousedů, jakmile přirozená síla ta jest náležitě usměrněna přijetím pokročilejší techniky válečné a řízena sebevědomými vůdci. Římu samému bylo o půl tisíciletí později rovněž přijmout tento trpký lék osudu, zatím však letěl svěží silou od úspěchu k úspěchu...“¹⁸⁷

Abychom nezůstávali pouze v Antickém světě, bude užitečné vydat se i do starověké Číny. Protože „...není bez jakési hravé ironie dějin světových, že ve chvíli, kdy za adoptivních císařů dosáhla říše římská nejvyššího lesku i moci a opětovně bojem s Parthy se tlačila až do íránské oblasti, také z východu z dálného východu impérium čínské, dospívajíc k podobnému univerzalizmu, za vlády dynastie Chan přes Turkestán se blížilo rovněž až k zakaspickým stepím. Nebeská říše středu přijala tehdy ze staré Baktrie nejeden prvek výtvarné kultury helénistické, který její vývoj podstatně oplodnil, zatímco římstí obchodníci Rudým mořem pronikali do oceánu Indického a odtud přinášeli s rozličným vzácným zbožím na západ první zprávy o divech asijského východu. Tu se zdálo možné, ba pravděpodobné, že obě impéria, spojující v sobě veliký kruh zemí s dvojí rozličnou kulturou, přímo na sebe narazí a dají tím dějinám lidstva základní podnět k novým, nedozírným rozletům...“¹⁸⁸

Těmito úryvky jsem chtěl naznačit, že se český historik při své cestě za univerzálně historickým poznáním dostal již do oblasti civilizačního dějepisu. Zvláště mě upoutalo jeho přesvědčení o plodnosti styku mezi rozličnými civilizacemi. Jeho pohled tedy není „kolonizátorský“, ale spíše multikulturní. Světové dějiny pro Šustu znamenají především práci na kulturním poslání lidstva.¹⁸⁹ Historik věřil, že „...mnoho věků žije v nás a naše kultura je prales, v němž vedle živých kmenů trčí mnoho soušek a leží mnoho padlých velikánů, dokonale mrtvých, které nejednou vážou osudně nohu chodcovu...“¹⁹⁰

3.3. O významu historikovy práce

„...Jaký má podíl věda na národním vývoji našem? V minulosti byl podíl ten zajisté neobyčejně podstatný a mnohem větší než u kteréhokoliv jiného národa, zápasícího se silnějšími sousedy o svéprávnost. Slované balkánští na příklad nebo Irčané našli při zápasech svých mocnou oporu v náboženském cítění a církevní organizaci, Maďaři v stavovských tradicích své šlechty, kdežto u nás bylo především vědecké snažení berlou, o niž jsa opřen, národ vzpřímil hlavu...“¹⁹¹ Myslím, že tato slova velice výstižně dokazují, že Šusta věděl o dobrých předpokladech českého národa ke

¹⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 73.

¹⁸⁷ TAMTÉŽ, s. 74-75.

¹⁸⁸ TAMTÉŽ, s. 84.

¹⁸⁹ Srov. ŠUSTA, Z dob dávných i blízkých, s. 53.

¹⁹⁰ TAMTÉŽ, s. 52.

¹⁹¹ Cit. dle: ŠUSTA, J., Po dvaceti letech, Praha 1938, s. 8.

kladnému hodnocení vědecké práce. Zvláště studium historických témat si od 19. století získalo u Čechů respekt. Studium historie a budování národa je s moderní českou kulturou neodmyslitelně spjaté.

Historik si cenil spíše klidné práce a jak ve svých učebnicích, tak i ve svých dalších syntézách, zdůrazňoval význam rovnováhy ve světovém dění a konstruktivní řešení, která by předcházela revolučním zlomům. Už před první světovou válkou v učebnici nejnovějších dějin upozorňoval na bouřlivý vývoj: „... Militarism našich dnů žádá takových nákladů v míru jako jindy větší války, veřejné mínění však stále více obrací se proti tomu, aby zvýšená pohotovost velmocí v Evropě samé krvavým způsobem se osvědčila. V tom směru působí ztaky propaganda mírová (pacifism). Jeho stoupenci tvrdí, že války mají vůbec přestat a býti nahrazeny rozhodčími soudy. Skutečně řada sporných věcí mezi různými státy byla v poslední době již vyřízena touto cestou a roku 1899 k podnětu cíře Mikuláše II. sešla se první obecná konference míru v Haagu, obeslaná ode všech velmocí. Výsledek její nebyl veliký; nezastavilo se zbrojení ani nezabránilo válkám koloniálním, jež brzy potom se vedly, ale aspoň zřízen byl trvalý soud rozhodčí, jemuž moci mohou dobrovolně spory své předložit...“¹⁹² Doufání v převahu rozumového řešení nebylo vyslyšeno a Šusta patrně již viděl konflikt nevyhnutelným, když ve svém románu „Cizina“ emocionálně označil velkoměsto Řím za „...zlé zvíře, ... které by tak rádo zase zatklo drápy až na kraj světa...“¹⁹³

Šusta vstupoval do přelomové doby, kdy ani ukončení bojů Velké války nepřineslo tolik očekávané řešení. Poválečná nespokojenost v Evropě vyžadovala pevné postoje. Historik hledal opět oporu ve svém oboru. Snažil se svou profesi hájit: „... Historie sloužila vždy životu, i v dobách, kdy byla viněna z nedostatečné účasti na jeho snahách a bojích, a každý zkušený dělník její ví také, jak závislým jest zejména při otázkách, které minulosti klade, i při způsobu, jímž to činí, na světovém názoru svém, své doby i svého prostředí...“¹⁹⁴ Ano, tuto hodnotící část opravdu přehlédnout nelze, protože „...jistý typ lidské povahy stojí vždy mezi dějepisem a jeho prameny, z nichž chce vzbudit postavy k životu...“¹⁹⁵ V didaktických pracích na sebe autor pravděpodobně bere úlohu ještě těžší, protože jeho způsob myšlení ovlivňuje významnou část národa.

Ve 30. letech i školní dějepis musel v osnovách reagovat na vzniklou krizovou situaci: „...K výchově mravní přispívá vyučování dějepisu tím, že budí zájem o kulturní a sociální vývoj národa a lidstva pro světové snahy, pokrok a mír, a tím vychovává žáka k snášenlivosti a lidskému sourozenství...“¹⁹⁶ I z těchto důvodů byla Bidlo-Šustova učebnice doplněna o kapitolu „Smysl dějin“. Zajímavé jsou řádky věnované filozofii dějin, kde je vysvětlováno: „...Filosofie hledající smysl dějin zůstane...dílem ducha, které, ač s vědou dějepisnou těsně spojené, přece od ní jest zásadně odlišeno tím, že jest řízeno snahou účelovou (teleologickou), kdežto věda historická nesmí opustiti vůli,

¹⁹² Cit. dle: BIDLO, ŠUSTA, Všeobecný dějepis, III. díl, Praha 1913, s. 188.

¹⁹³ Cit. dle: ŠUSTA, J., Cizina, Praha 1914, s. 215.

¹⁹⁴ Cit. dle: ŠUSTA, J., Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové, Praha 1933, s. 209.

¹⁹⁵ Cit. dle: Dilthey, W., Uvedení ve vědy duchové, Praha 1901, s. 37.

¹⁹⁶ Cit. dle: NÁVRH učebních osnov pro střední školy, Praha 1933, s. 20.

s žádoucí nestranností poznati skutečný průběh minulých věcí v jeho příčinné (kausální) závislosti. To nebrání ovšem nikterak tomu, aby výsledky, k nimž dějepis dospívá a které se ovšem mění s postupnou schopností každého pokolení klásti minulosti nové a nové otázky, nesloužily zároveň výchově ducha k větší zjemnělosti a mravnímu pokroku...¹⁹⁷ K nejnovějším pokusům o filozofické pohledy Šusta dodává: „...Novodobá filosofie, prolamující těsné hráze pozitivismu a hledající znova cestu k poznání vyššímu, než jaké dává smyslová zkušenost, užívá ostatně filosofie dějin také k tomu, aby s pomocí její se snažila hledati hodnoty, které v lidstvu rozhodují o tom, co je třeba míti za dobré a co za zlé, co jest žádoucí a vznešené a co nikoliv... Tak vytváří např. filosofie vládnoucí v souvěkém Německu svým učením o těsném vztahu národního poslání germánského k ušlechtilé krvi severské a rodné půdě výslovný protiklad k ideji všelidské humanity a celkovému pojetí lidstva...“¹⁹⁸

Možnosti, které má vědecká činnost, si velmi dobře uvědomoval v době, kdy přijal funkci hlavního redaktora u tehdy největšího projektu moderního československého dějepisectví – Dějin lidstva od pravěku k dnešku.¹⁹⁹ Šusta se o vlivu nového díla na historické vědomí českého národa vyjadřoval následovně: „...Ve svém boji za jazykové vzkříšení, politickou a hospodářskou rovnoprávnost a konečně i o samostatnost státní nalezl náš národ ve vlastních dějinách posilu nejplatnější a vypěstoval jejich poznání proto s důkladností věru monografickou. Pro dějiny obecné bylo při tom mnohem méně místa a zájmu; dnes pochopujeme však, že trvalé zakotvení úspěchů dosažených v dlouhém boji národním jest možné jen v rámci Evropy a krajů zámořských proniknutých snahou po ústrojně rovnováze a účelné souhře rozličných útvarů státních i národních, při níž by nebyl jediným rozhodným důvodem nelítostný kyj v ruce silnějšího...“²⁰⁰

I v zahraničí působili významní historici, kteří měli blízko k Šustově pohledu na přítomné dění. K takovým patřil Johan Huizinga. Český historik jeho postoje velmi oceňoval, jak dokládají tato slova: „...Vynikající nizozemský historik Huizinga, který pod názvem „Ve stínu zítřka“²⁰¹ napsal pronikavou diagnosu této dnešní krise v lidstvu, nalézá po všech marných pokusech, najíti východisko z ní intelektuální stezkou, spásu jedině v tuhém úsilí o ryze mravní hodnoty. Žádné zázraky moderní techniky a diplomatické obratnosti, žádné nadčlověké gesto domnělých spasitelů diktátorských se vším jejich kouzlem iracionality i duševní káznice, nás nedovedou do zaslíbené země větší bezpečnosti duchového i hmotného bytí, nýbrž jenom očistná pouť za novou kázní mravní...“²⁰² Huizinga poznamenal, že „...Barbarizace nastává tehdy, když v nějaké kultuře, která se kdysi během dlouhých staletí povznesla k jasnosti a čistotě myšlení a chápání, zatemňuje magičnost a fantastičnost, jež nstoupila v dýmu horkých vášní, soudnost, když mythos zatlačuje logos...“²⁰³

¹⁹⁷ Cit. dle: BIDLO-ŠUSTA, Všeobecný dějepis, III. díl, Praha 1938, s. 178.

¹⁹⁸ TAMTÉŽ.

¹⁹⁹ Srov. BLÜML, J., Šustovy Dějiny lidstva in: Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998, s. 271.

²⁰⁰ Cit. dle: NÁRODNÍ archiv (NA) Praha, f. Pozůstalost prof. Josefa Šusty, k. 32, inv. č. 115, Dějiny lidstva, obsah 8 dílů, Pro almanach „Kmene“.

²⁰¹ Česky vyšlo pod názvem: HUIZINGA, J., Ve stínech zítřka, Praha 2000.

²⁰² Cit. dle: ŠUSTA, J., Josef Pekař. Vědecký a lidský profil, Praha 1947, s. 25-26.

²⁰³ Cit. dle: HUIZINGA, J., Ve stínech zítřka, Praha 2000, s. 146.

Oba historici si byli také blízcí v nárocích na estetickou podobu svých prací a Šustův mezinárodní význam ukazuje i to, že J. Huizingovi poslal svou biografii belgického medievisty Henriho Pirena.²⁰⁴

Je jisté, že právě neklidná doba prověřuje schopnosti a vědecké autority, kam Josef Šusta neodmyslitelně patřil, dostávají významný úkol tvořit účinnou obranu před scestnými myšlenkami a ideologiemi, které by chtěly ovlivňovat občany a ohrozit intelektuální vývoj školní mládeže.

---

²⁰⁴ Srov. LACH, J., Josef Šusta a Dějiny lidstva, Olomouc 2001, s. 58.

Závěr

Když Josef Šusta přišel v devadesátých letech 19. století do vědeckého prostředí, patrně netušil, že se velká část jeho profesního působení odehraje v neklidné a přelomové době. Z jeho postřehů a připomínek, kterými se k historickým a přítomným událostem vyjadřoval, je dobře vidět, že tato období, kdy se „tok dějinný zase divoce vzpěnil v náhle spadajících peřejích“²⁰⁵, mu mnoho uspokojení nepřinášela.

To, že J. Šusta požadoval, aby historické bádání sloužilo také ke kultivování pohledu českého národa na dění v mezinárodních souvislostech, už doložila ve svých pracích řada badatelů, které zaujala osobnost tohoto českého historika. Já jsem se ale pokusil přiblížit Šustův vliv na vývoj a vnímání historie u těch, kteří se s ní teprve seznamují. Je možné říct, že historik poskytl především mnoho cenných úvah a návodů k metodě hlavně učitelům, kteří měli na školách o historii přednášet. Fakt, že se způsob výkladu všeobecných dějin prezentoval bez vypjatých národních hledisek, umožňoval chápat dějinné souvislosti ne lehce, ale rozhodně bez nehistorických přístupů. Josef Šusta nepatřil ke zjednodušovatelům a líbivost slohu za cenu opomíjení pramenů mu byla proti mysli. Velmi si cenil prací, které byly přínosné i po delší době. Oceňoval Pekařovu učebnici, která po dlouhou dobu mohla „...zůstat na našich středních školách a v rukou širších vrstev vůbec jakožto nejlepší, stručný souhrn dějin československých...“²⁰⁶

Skutečnost, že český národ zvláště ve třicátých letech 20. století zůstal ve většině spřízněn s demokratickou myšlenkou a neofenzivním chápáním mezinárodních vztahů, byla umožněna i díky přítomnosti popularizační a didaktické práce historika Josefa Šusty.

---

²⁰⁵ Cit. dle: ŠUSTA, J., Úvahy o všeobecných dějinách, Praha 1999, v úvodu.

²⁰⁶ Cit. dle: POSLEDNÍCH padesát let české práce dějepisné. Soubor zpráv Jaroslava Golla... a souhrnná zpráva Josefa Šusty za léta 1905 – 1924., Praha 1926, s. 157.

Seznam literatury a pramenů

Nevydané písemnosti institucionální provenience

- ARCHIV Akademie věd České republiky (AAVČR), Praha, f. Historický klub
- NÁRODNÍ archiv (NA), Praha, f. Pozůstalost prof. Josefa Šusty

Prameny

(Zde uvádím i tu „neučebnicovou“ literaturu, která mi poskytla pramenné informace)

- BIDLO, Jaroslav, ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Dějiny středního a nového věku do roku 1648, Díl II., Praha 1912
- BIDLO, Jaroslav, ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Dějiny nového věku od roku 1648, Díl III., Praha 1913
- BIDLO, Jaroslav, ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Dějiny středního a nového věku do roku 1648, Díl II., Praha 1921
- BIDLO, Jaroslav, ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Dějiny nového věku od roku 1648, díl III., Praha 1921
- BIDLO, Jaroslav, ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Dějiny nového věku od osvícenství, Díl III., Praha 1938
- BIDLO, Jaroslav, ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. Dějiny nového věku od osvícenství, Díl III., Praha 1947
- POSLEDNÍCH padesát let české práce dějepisné. Souhrnná zpráva Josefa Šusty za léta 1905-1924, Praha 1926
- ŠUSTA, Josef, Všeobecný dějepis pro vyšší školy obchodní. Dějiny nového věku, Díl III., Praha 1905
- ŠUSTA, Josef, Dějinné předpoklady moderního imperialismu, Praha 1909
- ŠUSTA, Josef, Dějiny nového věku. Dějiny Evropy v letech 1812 – 1870, Díl I., Praha 1924
- ŠUSTA, Josef, Úvahy o všeobecných dějinách. Velké milníky, Praha 1999
- ŠUSTA, Josef, Z dob dávných i blízkých, Praha 1924
- ŠUSTA, Josef, Henri Pirenne, Praha 1936
- ŠUSTA, Josef, Po dvaceti letech, Praha 1938
- ŠUSTA, Josef, Cizina, Praha 1914
- ŠUSTA, Josef, Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové, Praha 1933
- ŠUSTA, Josef, Josef Pekař. Vědecký a lidský profil, Praha 1947
- ŠUSTA, Josef, Vzpomínky I., Léta dětství a jinošství, Praha 1947
- ŠUSTA, Josef, Vzpomínky II., Mladá léta učňovská a vandrovní, Praha 1963
- ŠUSTA, Josef, Světová politika v letech 1871-1914, I. Svět zámořský, východ a Evropa až do berlínského kongresu, Praha 1924

- ŠUSTA, Josef, Dvě knihy českých dějin. Kniha první, Praha 2001

Literatura

- BENEŠ, Zdeněk, Historický text a historická kultura, Praha 1995
- BERNHEIM, Ernst, Úvod do studia dějepisu, Praha 1931
- BLÜML, Josef., Josef Šusta. Úvahy o dějinách a dějepisectví, České Budějovice 2006
- BLÜML, Josef, Josef Šusta – historik umělec, in: Jihočeši v české historické vědě
- BLÜML, Josef, Šustovy Dějiny lidstva in: Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998
- ČAPEK, Vratislav a kol., Úvod do studia didaktiky dějepisu, Plzeň 2005
- DENÍKY Josefa Pekaře 1916 – 1933, ed. Josef Hanzal, Praha 2000
- DEWEY, John, Demokracie a výchova, Praha 1932
- DILTHEY, Wilhelm, Uvedení ve vědy duchové, Praha 1901
- GINDELY, Antonín, Dějepis všeobecný pro vyšší třídy škol středních. Věk nový, díl třetí, Praha 1890
- HRBEK, Josef, VODEHNAL, Josef, Všeobecný dějepis. Věk nový od osvícenství do doby přítomné, Praha 1935
- HUIZINGA, Johan, Ve stínech zítřka, Praha 2000
- JANOVSKEJ, Julius, Základy didaktiky dějepisu, Praha 1984
- JÍLEK, Jiří, Filosofie dějin v díle Oswalda Spenglera „Zánik Západu“, in: Moderní dějiny 9, Praha 2001
- JULÍNEK, Stanislav a kol., Základy oborové didaktiky dějepisu, Brno 2004
- KÁDNER, Otakar, Vývoj a dnešní soustava školství, díl první, Praha 1929
- KAMENÍČEK, František, DVOŘÁK, Rudolf, Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních, díl třetí, Od míru Vestfálského až po naše dny, Praha 1912
- KUTNAR, František, MAREK, Jaroslav, Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví, Praha 1997
- LACH, Jiří, Josef Šusta a Dějiny lidstva, Olomouc 2001
- LEMBERG, Hans, Historická kniha třech státních systémů: Učebnice J. Pekaře pro nejvyšší třídy gymnázia v l. 1914-1945, in: Porozumění. Češi – Němci – Východní Evropa 1848-1948, Praha 1999
- MATERNICKI, Jerzy, Wielokształtność historii, Warszawa 1986
- NÁVRH UČEBNÍCH OSNOV pro střední školy, Praha 1933
- PALACKÝ, František, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, Díl první, Praha 2002
- PEKAŘ, Josef, Dějiny československé, Praha 1921
- PRVNÍ SJEZD ČESKOSLOVENSKÝCH HISTORIKŮ 1937. Přednášky a debaty, Praha 1938

- SOCHOR, Jaroslav, Kudy půjde vývoj, Praha 1938
- SPENGLER, Oswald, Zánik Západu. Obrisy morfologie světových dějin, Praha 2010
- STLOUKAL, Karel, Šustův vztah k dějinám umění, in: Josefu Šustovi k šedesátinám, Praha 1934
- VĚSTNÍK ministerstva školství a národní osvěty, Roč. I. (1918-19), MŠNO 1919
- VĚSTNÍK ministerstva školství a osvěty, Roč. II. 1946, Praha 1947